

Lisbet Frang

Om begrepet «psykotisk» i norsk lov

Hovedoppgave i profesjonsstudiet i psykologi

Veileder: Kirsten Rasmussen

April 2019

NTNU
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Fakultet for samfunns- og utdanningsvitenskap
Institutt for psykologi

Om begrepet «psykotisk» i norsk lov

Lisbet Frang

Veileder: Professor Kirsten Rasmussen

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Trondheim, April 2019

Forord

Nu er det klart, og det lar seg ikke dølge, -
denne fra-seg-gåen vil have til følge
en hel omveltning til lands og vanns.
De personligheter som før kaltes gale,
ble nemlig i aftes kl. 11 normale,
konforme med fornuften i den nye fase.
Og ser man enn vidre på saken rett,
er det klart at fra nyssnevnte klokkeslett
begynte de såkalte kloke å rase. (Fra Peer Gynt, Ibsen, 1867)

«Men pytt, hvor utgangspunktet er galest, blir resultatet originalest» (Fra Peer Gynt,
Ibsen, 1867).

Denne hovedoppgaven er et ledd i den avsluttende delen av min utdanning ved institutt for psykologi, profesjonsstudiet i psykologi. Oppgavens tema og problemstilling ble til i samarbeid med min veileder Kirsten Rasmussen. Litteraturinnsamlingen til oppgaven har jeg gjennomført og den har foregått gjennom hele arbeidet med oppgaven.

Først må jeg rette en stor takk til min veileder Kirsten Rasmussen, for uvurderlig veiledning gjennom oppgaveskrivingen. Det har vært utfordrende å sette seg inn i dette temaet, men det har også vært utrolig spennende og lærerikt. Oppgaven hadde ikke blitt til hvis det ikke var for god hjelp og støtte fra familie og venner, og det må således rettes en stor takk til disse: min far for enestående hjelp til formulering av språk og et juridisk perspektiv på oppgaven; jentene på lesesalen som har skapt god stemning i løpet av arbeidet med oppgaveskrivingen; familie som har kommet med oppmuntrende ord; min samboer som har både vært ordvasker og datakyndig; og Thea som har vært tilkallings-APA-ekspert.

Trondheim, April 2019

Lisbet Frang

Sammendrag

Denne oppgaven ser på begrepet «psykotisk» slik det er operasjonalisert i dag, og de to lovforslagene som er oppe til vurdering. Dette sees også i lys av sakkyndighetsvirksomhet og hvilke konsekvenser dette kan få for arbeidet som rettspsykiatrisk sakkyndig. Det er politisk vilje til å endre tilregnelighetsbegrepet i lovteksten, og med det flytte den påståtte makten de sakkyndige blir kritisert for å ha, når det kommer til spørsmålet om utilregnelighet, tilbake til retten. Et av tiltakene er å endre mandatet til de sakkyndige slik at de ikke lenger skal konkludere i tilregnelighetsspørsmålet. Tilregnelighetsutvalgets og departementets lovforslag kan begge kritiseres for å være basert på en feiloppfatning av gjeldende lov. Departementets forslag blir kritisert for å være for vagt, og kan dermed føre til større vilkårlighet når det kommer til bedømmelsen av tilregnelighet.

Innholdsfortegnelse

Forord	3
Sammendrag	5
Bakgrunn	9
Formål og problemstilling	11
Avgrensning	11
Metode	12
Oppgavens oppbygning	12
Aktualitet og relevans	12
Utilregnelighet i et historisk perspektiv	13
Utilregnelighet i norsk sammenheng	13
Hvorfor har man utilregnelighetsregler?	15
Betingelser for straff	16
Nulla poena sine culpa – ingen straff uten skyld	16
Prinsipp	18
Det medisinske prinsipp	19
Det psykologiske prinsipp	19
Det blandede prinsipp	19
Ulikheter i Norden	20
Sakkyndighet	20
Hva er en sakkyndig?	20
Rettspsykiatrisk undersøkelse	21
Den sakkyndiges mandat	22
Statistikk	22
Begrepet «psykotisk»	23
Psykotisk vs. Psykose	23
Valg av begrep i nytt lovforslag	26
Argumentasjon for en fortsettelse av bruken av begrepet «psykotisk»	26
Alvorlig sinnslidelse	27
Endringsmomenter i de to lovforslagene	28
Treffsikkerhet	29
NOU 2014:10	29
Prop. 154 L	30

Rollefordeling	30
NOU 2014:10	30
Prop. 154 L	31
Stigma	31
NOU 2014:10	31
Prop. 154 L	31
Rettslikhet og rettsikkerhet	32
NOU 2014:10	32
Prop. 154 L	32
Inkludering av likestilte tilstander	32
NOU 2014:10	33
Prop. 154 L	33
Praktisk anvendelighet	33
NOU 2014:10	34
Prop. 154 L	34
Diskusjon – Departementets lovforslag	35
Om sakkyndighet i det nye lovforslaget	41
Hva skal den sakkyndige vurdere nå?	44
Mandat	45
Avsluttende diskusjon	46
Videre forskning	47
Avsluttende bemerkning	48
Referanseliste	49

Om begrepet «psykotisk» i norsk lov

Bakgrunn

I Norge har det lenge foreligget lover og regler som har sagt noe om at den som var utilregnelig på gjerningstidspunktet ikke kan straffes. Tilregnelighet ligger i skjæringspunktet mellom jus og psykiatri og har vært gjenstand for mye diskusjon og endring. Dette har gjort seg særlig tydelig etter rettsaken om terrorangrepet på Norge den 22. Juli 2011, som ble etterfulgt av en omfattende debatt om sakkyndighet og tilregnelighetsbegrepet. På bakgrunn av dette ble det opprettet et utvalg, tilregnelighetsutvalget, som hadde særlig tre arbeidsoppgaver. For det første skulle utvalget vurdere rettspsykiatriens rolle i vurdering av tilregnelighet. For det andre skulle det gjennomføre en bred vurdering av utilregnelighetsreglene. For det tredje skulle det medisinske prinsipp og dets opprettholdelse i norsk lov evalueres. Utvalget avga en utredning, «NOU 2014: 10 Skyldevne, sakkyndighet og samfunnsvern» (NOU 2014: 10, 2014), heretter referert til som NOU 2014:10, som ble sendt ut på høring til aktuelle høringsinstanser. Utredningen og hørings svarene dannet basis for departementets lovproposisjon, «Prop. 154 L Endringer i straffeloven og straffeprosessloven mv. (skylddevne, samfunnsvern og sakkyndighet)» (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017b), heretter referert til som Prop. 154 L.

I Prop. 154 L foreslår Justis- og beredskapsdepartementet å endre begrepet «psykotisk» til «alvorlig sinnslidelse» i straffelovens § 20 (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 7). Dette begrepet skal da omfatte både alvorlige psykiske, somatiske og organiske lidelser med virkninger på sinnet. Regjeringen ønsker med dette å skille tydeligere mellom det medisinske psykosebegrepet og det juridiske begrepet «psykotisk»

Ifølge NOU 2014:10 ønsker tilregnelighetsutvalget å beholde begrepet «psykotisk» i loven (NOU 2014: 10, 2014, s. 23), mens regjeringen foreslår begrepet «alvorlig sinnslidelse» som en erstatning for begrepet «psykotisk». Departementets forslag har høstet mye kritikk fra sentrale fagpersoner innen psykologi, juss og medisin som mener at det nye begrepet blir for vagt, og det ikke blir tydeligere hvem som skal betegnes og forstås som utilregnelige med et slikt begrep.

Det er dog enighet om at målet med lovendringen er å gi mer treffsikre utilregnelighetsregler, bedre sikring av samfunnet samt understreke domstolenes ansvar ved domsavsigelser i utilregnelighetssaker (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 1; NOU

2014: 10, 2014, s. 23, 126). Men det er en tydelig diskrepans mellom tilregnelighetsutvalgets forslag og departementets forslag hvordan ordlyden til en slik lov skal kunne oppnå dette.

I tillegg ønsker departementet å endre mandatet til de sakkyndige (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s 188). De ønsker at de sakkyndige kun skal uttale seg om det medisinske og ikke det juridiske. Det er uvisst hvilke konsekvenser dette kan få for bedømmelsen av utilregnelighet i norsk rett. Det er blitt påpekt at den vagheten som ligger i det foreslåtte begrepet “alvorlig sinnslidelse” og den beskrivelsen som ligger i forarbeidene til denne loven ikke er tilstrekkelig for å sikre rettslikhet (Gröning, 2017). Det er også påpekt at dette forslaget vil gi domstolene mindre veiledning, både i forarbeidene til loven og fra de sakkyndige (Langbach, 2018).

Diskusjonen rundt denne lovgivningen har pågått nesten like lenge som man har hatt utilregnelighetsregler. Til tross for ulike endringer i denne loven gjennom tidene forblir spørsmålene og diskusjonene ganske like; Hvilke gjerningspersoner skal regnes som strafferettslig utilregnelige? Hvem skal avgjøre hvorvidt noen er utilregnelig, og hvordan skal utilregnelige gjerningspersoner behandles (Gran, 2015a)? Disse spørsmålene har blitt aktualisert igjen nå, og da særlig i kjølvannet av 22. juli-saken. Dette på grunn av at en så atypisk sak i det norske rettsvesenet avdekket det mange mente var «mangler» ved dagens system. Det rokket nok særlig ved rettsfølelsen hos mange nordmenn når de oppdaget at en masseorder potensielt kunne bli vurdert som utilregnelig, og hvis han ble frisk fra sin sykdom og vurdert som ufarlig, kunne «slippe ut» i det norske samfunn etter relativt kort tid. Holdningene hos flertallet i befolkningen var at gjerningsmannen skulle dømmes tilregnelig, slik han også ble. Som nevnt over er dette en svært atypisk sak for det norske rettsvesen. Riktigheten av å føre en slik viktig debatt og vurdere en lovendring som følge av en slik sak er også viktig å vurdere. Hvor stor innvirkning skal *en* enkelt sak kunne få for vår lovgivning? Oliver W. Holmes har påpekt at «Great cases make bad law» (Gran, 2015b, s. 190), for å påpeke nettopp det at svært ekstreme og atypiske saker som med bred mediedekning, som oftest ikke vil være det beste grunnlaget for å lage nye lover eller å endre eksisterende lover. I tillegg ble det diskutert å innføre ett psykologisk prinsipp i norsk lov i kjølvannet av denne saken, men da hverken tilregnelighetsutvalget eller regjeringen ønsket et slik prinsipp, ble denne delen av diskusjonen lagt på is. Hvorfor kommer da debatten om endringen av innholdet i loven? Hva ønsker regjeringen å oppnå med å fjerne seg fra det relativt operasjonaliserte begrepet «psykotisk» til det mer tvetydige begrepet «alvorlig sinnslidelse»?

«Det er utfordrende å utforme regler om utilregnelighet som skal være både vitenskapelig oppdatert, praktisk anvendelige for rettens aktører og forsvarlige sett hen til krav til likebehandling og tiltaltes rettssikkerhet» (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 53). Dette sitatet fra proposisjonen er departementets erkjennelse av de utfordringene det ligger i å formulere regler om utilregnelighet. Det er nettopp disse utfordringene som vil bli drøftet i denne oppgaven.

Formål og problemstilling

Oppgavens formål er å belyse de aktuelle temaene som blir problematisert i NOU 2014:10 og Prop. 154 L, og da særlig med fokus på begrepet «psykotisk». Utredningen og lovforslagene vil, hvis de blir vedtatt, ha stor betydning, særlig for hvordan man ønsker at norske domstoler skal forstå og vurdere utilregnelighet. Det vil også kunne få konsekvenser for hvordan sakkyndighetsoppdraget skal utføres. Den kliniske psykologiens forståelse av realitetsbrist og funksjonssvikt er et av de viktigste hjelpemidlene vi har til bruk i en vurdering av tilregnelighet. Men hvordan skal vår kunnskap anvendes i retten basert på de to lovforslagene som foreligger?

Oppgavens problemstillinger er som følger: Begrepet «psykotisk» i norsk lov; utfordringer med dagens system og de to lovforslagene. Hvilke konsekvenser kan disse endringene føre med seg? Hvilke endringer vil det kunne få for den sakkyndiges virksomhet? Hva skal og kan psykologifaget bidra med i forhold til disse endringene? Hvordan skal psykologen faglig utrede, vurdere eller bedømme den tilstanden som loven angir for utilregnelighet? Og hvilke betydninger kan det få for forståelsen og bedømmelsen av de utilregnelige?

Avgrensning

Oppgavens hovedfokus er på utilregnelighetsbegrepet og herunder på betegnelsen «psykotisk». Debatten knyttet til bruken av begrepet «psykotisk» og de foreslåtte endringene av dette begrepet, herunder hvilke konsekvenser disse endringene kan føre med seg er viktige temaer i oppgaven. Endringer i denne lovgivningen vil også kunne medføre endringer i sakkyndighetsvirksomheten for psykologer. Det er dog tre andre kriterier for utilregnelighet i norsk lov, og disse vil kun bli beskrevet i korte trekk, da oppgavens rammer ikke gir muligheten til det samme fokuset på alle tilstandene. Dette er temaer som på lik linje med «psykotisk»-temaet kunne vært aktuelle problemstillinger for en hovedoppgave. Oppgaven avsluttes med en generell drøftelse av de temaer som er blitt presentert i de foregående kapitlene med avsluttende kommentarer og konklusjoner.

Metode

Denne oppgaven er en teoretisk oppgave. Innsamling av datamaterialet har blitt gjort ved litteratursøk, hvor søkeord har blitt brukt for å finne relevante artikler. De to viktigste kildene i dette materialet er tilregnelighetsutvalgets rapport «NOU 2014: 10 Skyldene, sakkyndighet og samfunnsvern» (NOU 2014: 10, 2014) og departementets lovforslag, «Prop. 154 L, Endringer i straffeloven og straffeprosessloven mv. (skyldene, samfunnsvern og sakkyndighet)» (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017b). Det er særlig gjennom disse to kildene at denne oppgavens problemstillinger blir aktualisert. I tillegg er tidligere offentlige utredninger blitt brukt for å belyse nåværende lovs forarbeider, for slik å få en mer nyansert forståelse av hva som ligger i utilregnelighetsbegrepet i norsk lov, og da særlig straffelovens § 20 (2005). Andre viktige kilder er tidsskriftartikler som belyser temaet. Avisartikler, kronikker og ytringer har vært viktige kilder for å belyse samfunnsdebatten om dette temaet. Eksempler fra fremmed rett er også tatt med for å belyse variasjonen som finnes i beskrivelsen og bedømmelsen av utilregnelighet.

Oppgavens oppbygning

Oppgaven innledes med et kapittel med en kort historisk gjennomgang av utilregnelighetsbegrepet i norsk lov. Deretter følger et kapittel om hvorfor en stat har utilregnelighetsregler, en gjennomgang av ulike filosofi og etikk som ligger bak forståelsen av skyld og utilregnelighet, deretter følger et avsnitt om de ulike typene prinsipper relatert til bedømmelsen av utilregnelighet. Sakkyndighet blir diskutert før begrepet «psykotisk» og utfordringene med dette begrepet blir drøftet. Oppgaven vil videre ta for seg kritikken mot dagens lov, for slik å forstå hvilke endringer og tiltak som ligger i forslagene fra tilregnelighetsutvalget og departementet. Tilslutt blir disse lovforslagene drøftet hvorvidt de gir bedre løsninger enn dagens regler.

Aktualitet og relevans

Oppgavens aktualitet springer ut fra endringsforslagene i NOU 2014:10 (NOU 2014: 10, 2014) og Prop. 154 L (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017b). Begrepet «psykotisks» store fokus under 22. Juli-saken er en del av årsaken til at disse utredningene om tilregnelighetsbegrepet ble igangsatt. 22. Juli-saken førte til en stor prinsipiell diskusjon om utilregnelighetsbegrepet, og hvilken rolle rettspsykiatrien skal ha i disse spørsmålene. De foreslåtte endringene vil kunne ha ringvirkninger av både positiv og negativ karakter som bør drøftes og forstås før en endring eventuelt vedtas. Dette er særlig relevant i henhold til psykologifaget med tanke på de virkningene disse endringene kan ha for

sakkyndighetsvirksomhet. Som formulert i problemstillingen; hva skal og kan psykologifaget bidra med i henhold til disse endringene?

Utilregnelighet i et historisk perspektiv

Dagens situasjon må ses i lys av hvordan utilregnelighetsforståelsen har endret seg gjennom historien. De to nye lovforslagene vil føye seg inn i denne historien, og de er heller ikke upåvirket av den diskusjonen som har vært om utilregnelighet i årenes løp. Det vil derfor være nyttig å se på historikken til en slik regel, for å forstå hva en eventuell lovendring kan føre med seg.

Utviklingen av dagens utilregnelighetslover kan historisk trekkes helt tilbake til oldtiden, og er gjennom tiden blitt påvirket av sivilisasjonenes utvikling og kultur (Skålevåg, 2017, s. 8). Tankegods fra kristendommen, jødedommen, romerretten og humanismen har alle satt sine spor i det som er blitt dagens forståelse av utilregnelighet. Utilregnelighet har gjennom tiden hatt ulike forklaringsmodeller, fra overtro til besettelse av onde ånder og videre til dagens bio-psyko-sosiale forståelsesmodell av psykisk sykdom. Til tross for disse svært forskjellige forståelsene av utilregnelighet, har det blitt ansett som urimelig å straffe gjerningspersoner som ikke har subjektiv skyld (Gran, 2015b, s. 27-59).

Aristoteles tenkning om skyld fikk betydning for romerretten og datidens forståelse av fri vilje (Gran, 2015b, s. 41). Det ble for eksempel ovenfor personer som ble ansett som utilregnelige ilagt restriksjoner ved at de ikke fikk inngå bindende avtaler nettopp fordi det ble antatt at de ikke hadde fri vilje. Gran (2015b, s. 41) skriver at denne forståelsen er basert på Aristoteles tanker om at et menneske kun har subjektiv skyld hvis det innehar fornuft og fullt ut kan forstå sine handlinger. Det utilregnelige mennesket hadde ikke fornuft og ville derfor ikke forstå sine handlinger, og hadde derfor ikke fri vilje, og da var det ikke grunnlag for subjektiv skyld for dette individet.

Utilregnelighet i norsk sammenheng

I Frostatingsloven (nedskrevet mellom 1000-1200-tallet) ble en person som drepte et familiemedlem ansett som så «galen» at han skulle landsforvises, istedenfor å motta den ordinære straffen for drap på den tiden. Den som ble ansett som «galen» måtte få en annen straff enn en slik gjerning normalt ville medført. Dette var fordi det ble antatt at den «galne» manglet fornuft og fri vilje, noe som ville gjøre det galt å utmåle straff på lik linje med en person som ikke ble ansett som «galen» (Gran, 2015b, s. 69).

I Norge langt tilbake i tid har det blitt foretatt domsavsigelser som har medført enkelte personer ikke kan dømmes for sine handlinger. Et tilfelle som blir trukket frem av flere (Gran,

2015b, s. 11; Skålevåg, 2017, s. 7) som det tidligste tilfellet hvor en tiltalt ble frikjent på grunn av det som da ble kalt «galskap», er en sak fra 1325 hvor Ragnhild Tregagås innrømmet trolldom og hekseri, men ble frikjent fordi det ble ansett at hun hadde vært «gal» da hun begikk sine handlinger. Derfor endte hun ikke på bålet som heks, men ble istedenfor dømt til å gjennomføre botsøvelser. På denne tiden fantes det ikke noen generell lov om utilregnelighet, slik det finnes i dag, men det ble utvist en form for skjønn. Det skulle ta ca. 500 år før et rammeverk for utilregnelighet kom på plass i norsk lov, ved straffeloven av 1842.

Før denne tid var det landsloven etter Magnus Lagabøte som gjaldt i Norge, og selv om Christian den IVs lov i 1604 var et nytt lovverk for Danmark-Norge, var den i realiteten bare en dansk oversettelse av de gamle middelalderlovene fra Norge (Skålevåg, 2017, s. 20). I 1683 var tiden moden for at danskene lagde nye lover, og i 1687 kom denne i oversatt form som norsk lov. Utilregnelighetsbestemmelsene var de samme i den danske og den norske loven. Det var to bestemmelser som omhandlet straffrihet ved utilregnelighet. Bestemmelsen 1-19-7:

Findes nogen rasende, eller galind, da må, hvem der vil, ham binde, og føre ham til tinge, og tilbyde hans frænder ham, og de er pligtige at forvare ham, såfremt de have middel dertil. Hvis ikke, da bør øverigheden at sætte ham i forvaring. (Gran, 2015b, s. 79)

Og bestemmelsen 6-6-17: «Sker drab af nogen i vildelse og raseri, da bør han ei på livet straffes, men af sin formue, som han har, eller kan derefter bekomme, give til den dødes arvinger fuld mandebod trende atten lod sølv» (Gran, 2015b, s. 79). Den første bestemmelsen handlet ikke om straffrihet, men fungerte som datidens sikrings- eller forvaringslov, slik at hvis en som ble funnet utilregnelig, kunne forvares for å beskytte samfunnet. Den andre bestemmelsen innebar at personer som hadde begått drap i tilstander som kunne oversettes til raseri, vrangforestillinger og hallusinasjoner ikke burde idømmes dødsstraff, men i stedet betale erstatning til den dreptes arvinger.

Etter unionsoppløsningen måtte et selvstendig Norge ha sin egen straffelov. I loven av 1842 het det: «De handlinger som er straffefrie, som forøves af Galne og Afsindige eller af dem, som Forstandens brug ved Sygdom eller Alderdoms-Svaghed er berøvet» (Gran, 2015b, s. 86). Loven var inspirert av datidens store «omveltninger» som blant annet ble skapt av den franske revolusjon og lovene som ble utformet da. Ved en slik lov ble det viktig å avklare den tiltaltes mentale evner, og hvorvidt handlingene var begått av fri vilje, eller om det var

mentale defekter som stod i veien for forståelsen av rett eller galt og/eller hadde påvirket den frie viljen i så stor grad at den tiltalte ikke burde straffes for sine handlinger. Denne loven innebar en stadfesting av det medisinske prinsipp, samtidig som loven også åpnet for at det fantes andre tilstander enn såkalt medisinske tilstander som kunne føre til straffrihet. Det har blitt argumentert for at denne loven representerte det som kan kalles en dobbel modell (Gran, 2015a) ved at den både baserte seg på det medisinske og det psykologiske prinsipp. I 1848 ble ordlyden endret noe ved at begrepene galne og afsindige ble erstattet med begrepet sinnssyk (Gran, 2015b, s. 98).

Da loven fra 1842 skapte usikkerhet med hensyn til hvilket prinsipp som gjaldt i norsk lov ble det startet arbeidet med å endre loven. Resultatet av dette ble en variant hvor det medisinske prinsipp gjaldt for de «sinnssyke» og «bevisstløse», mens det blandete prinsipp gjaldt de som var «utilregnelig paa grund af mangelfuld udvikling af sjæslevnerne eller svækkelse eller sygelig forstyrrelse av disse» (Gran, 2015b, s. 98).

I 1929 kom en ny endring i loven, hvor man gikk helt vekk fra det blandete prinsipp, og kun benyttet seg av det medisinske prinsipp (Gran, 2015b, s. 102). Utilregnelighet omfattet nå kun de som var sinnssyke eller bevisstløse. En av grunnene til at man gikk vekk fra det blandete prinsipp var at man ønsket å gjeninnføre det medisinske prinsipp slik at man innskrenket muligheten for individuelt skjønn hos den enkelte dommer.

Den neste endringen av loven kom ikke før i 1997 ved at ordlyden ble endret fra «sinnssyk» til «psykotisk». Dette ble begrunnet med at begrepet «psykotisk» ble ansett for å være mer tidsriktig, presist og dessuten mer i samsvar med de betegnelser som ble brukt om denne gruppen personer i psykiatrien (Ot. prp nr 87, 1993-1994). Det som derimot ikke ble tatt med i den nye loven var det foreslåtte tillegget «og dermed uten evne til realistisk vurdering av sitt forhold til omverdenen» (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 20). Justisdepartementet mente at en slik tydeliggjøring ikke var nødvendig, da de som skulle bruke loven allerede hadde kunnskap om innholdet i ordet «psykotisk», og at denne setningen derfor var overflødig.

Hvorfor har man utilregnelighetsregler?

Hvorfor finnes det utilregnelighetsregler? Hvilke egenskaper er det samfunnet anser som nødvendige å inneha for at en gjerningsmann skal kunne straffes? Departementet beskriver det slik: «Strafferettens utilregnelighetsregler tar sikte på å bestemme hvilken grad av sjelelig sunnhet og modenhet som må være til stede for at det skal være moralsk akseptabelt av staten å påføre en lovbrøyer et strafferettslig ansvar» (Justis- og

beredskapsdepartementet, 2017, s. 53). Dette avsnittet vil se på betingelsene for strafferettslig ansvar, samt hvilke begrunnelser man har for at noen individer ikke skal ilegges straff.

Betingelser for straff

Som bakgrunn for utilregnelighetsreglene, vil betingelsene for straff skisseres. Fra et rettsfilosofisk perspektiv må det være mulig å bevise at gjerningspersonen har handlet med vitende og vilje for at personen skal kunne finnes skyldig (Leer-Salvesen, 2013a).

Betingelsene for straffbarhet i vår straffelov kan omgis slik: «Det må kunne bevises at tiltalte faktisk har gjort en gjerning som i straffeloven er beskrevet som en forbrytelse» (Leer-Salvesen, 2013a). Dette kalles en *causa*-betingelse for skyld og straff. En annen forutsetning er at personen ikke handlet under eller i en av de tilstander som straffeloven definerer som unntakssituasjoner for skyld og straff. En tredje forutsetning handler om personens *voluntas*, eller viljens betydning for handlingen (Leer-Salvesen, 2013a). I norsk straffelov blir dette betegnet som forsett. Dette handler da om personens intensjon og vilje før handlingen blir gjennomført. Dersom gjerningen skal kunne sees på som en forbrytelse, må altså gjerningspersonen ha handlet med det som kalles *mens rea*, at handlingen er utført med ondt i sinne. En siste forutsetning for at skyld og straff skal kunne fastsettes er at det ikke foreligger *absolutte unnskyldningsgrunner*, eller det som kalles utilregnelighet. Dette innebærer en forståelse av at gjerningspersonen «kunne ikke noe for det han gjorde» (Leer-Salvesen, 2013a, s 56). Det er altså her utilregnelighet kommer inn i bildet, og blir en aktuell tilstand å vurdere for hvorvidt det blir riktig å straffe en person.

Nulla poena sine culpa – ingen straff uten skyld

Tankene om utilregnelighet som et prinsipp i straffeloven har flere begrunnelser. Fra gammelt av ble galskap ansett som en straff fra gudene og at det derfor var unødvendig og meningsløst å straffe denne personen ytterligere (Gran, 2015b, s. 40). I dag anses personer som begår handlinger under sykdom og bevissthetsforstyrrelser som personer som ikke kan gjøres ansvarlige for sine handlinger. Sykdommen er altså noe gjerningspersonen ikke kan noe for og derfor vil det være moralsk feil å straffe denne personen for kriminelle handlinger.

De fleste samfunn har lover som sier noe om at mennesker som begår kriminelle handlinger under visse tilstander ikke kan klandres for disse handlingene. Dette er utilregnelighetsreglene i den norske straffeloven. I straffelovens § 20 (2005) er en person utilregnelig hvis personen på gjerningstidspunktet enten var 1) under 15 år, 2) psykotisk, 3) psykisk utviklingshemmet i høy grad, eller 4) hadde en sterk bevissthetsforstyrrelse. Det

finnes også andre vilkår som kan fritta for straff, men det er tilregnelighetskravet og da særlig begrepet «psykotisk» som er fokus i denne oppgaven.

Begrunnelsen for at de som er under 15 år ikke kan straffes er at det antas at kravet om «minstemål av modenhet, sjelelig sunnhet...» (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 24) ikke er tilfredsstilt.

Tilstanden «psykotisk» blir beskrevet som å være en alvorlig realitetsbrist hvor personen mangler evnen til å realistisk forholde seg til omverdenen (NOU 2014: 10, 2014, s. 47). Denne tilstanden vil bli beskrevet og drøftet videre i oppgaven.

Personer som kan betegnes som å ha psykisk utviklingshemming i høy grad straffes heller ikke. Grensen for denne tilstanden er satt på en intelligenskvotient på ca. 55, men det er uansett viktig å vurdere funksjon opp mot intelligenskvotienten for å vurdere om denne tilstanden er tilstede (Rosenqvist & Rasmussen, 2004, s. 69).

Sterk bevissthetsforstyrrelse er en tilstand hvor gjerningspersonen ikke er i stand til å bearbeide, registrere eller lagre sanseinntrykk, og regnes derfor ikke som tilregnelig for handlinger begått i en slik tilstand (Rasmussen, 2008).

Tilregnelighet er en forutsetning for skyldevne og straffeansvar i norsk lov. I tilregnelighet ligger det en ide om at den tilregnelige er ett fritt og fornuftig menneske, som har en evne til «strafferettslig ansvarlig handlemåte» (Grønning, Husabø, & Jacobsen, 2016, s. 484). I norsk rett er det slik at en som dømmes «antas å ikke tatt i bruk sin evne til å handle ansvarlig» (Grønning et al., 2016, s. 484). Ved mistanke om at en person som har begått kriminelle handlinger kan mangle denne evnen til ansvarlig handlemåte, må personens tilregnelighet utredes. Blir det ved en slik utredning avdekket tilstander hos personen som faller inn under utilregnelighetsreglene vil det derfor ikke være mulig å straffe personen for sine kriminelle handlinger. I NOU 1990:5 (1990, s. 45-46) skriver utvalget at det finnes noen lovbrøyttere som er så psykisk avvikende at de mangler skylddevne, og at de på et etisk grunnlag bør fritas for straffeansvar.

En annen begrunnelse for ikke å straffe utilregnelige er at det individualpreventive formålet bak straff ikke vil ha noen virkning på de som er utilregnelige. Individualprevensjon handler om at straff skal oppleves såpass negativt at det avholder en person fra å begå kriminalitet igjen (Elden, 2017b). Et annet aspekt ved individualprevensjon handler om at straff kan ha en forbedrende virkning ved at en «person tar inn over seg den bebreidelse som ligger i straffen, og skjønner at handlingen var gal» (Elden, 2017b). Men for en som er utilregnelig i gjerningsøyeblikket vil ikke disse aspektene spille inn da straff hverken vil

oppleves som avskrekkende eller at den vil ha noen forbedrende virkninger på den utilregnelige gjerningspersonen (Gran, 2015a). Allmennpreventive formål ved straff er den vanedannende og holdningsskapende effekten straff kan ha på befolkningen i sin alminnelighet (Elden, 2017a). Lovens allmennpreventive formål vil ikke ha sin tiltenkte effekt hvis gjerningspersoner som vurderes som utilregnelige blir straffet. Dersom en person som er mentalt avvikende straffes, vil ikke dette være avskrekkende for resten av befolkningen, da slike tilfeller på en måte ikke kan «oversettes» til noe som kan gjelde for hele befolkningen. Et annet argument mot å straffe utilregnelige er at utsiktene til bedring, og med det adekvat behandling, ikke ser ut til å være optimale ved ordinær straffegjennomføring. Motsatt har den utilregnelige krav på adekvat behandling jf. lov om psykisk helsevern (Gran, 2015a). En uttalelse fra direktøren ved Akershus Strafanstalt da den nye straffeloven kom i 1902 belyser denne tematikken (Leer-Salvesen, 2013b). Da straffeloven ikke lenger betegnet straff primært som gjengjeldelse, men også som prevensjon og samfunnsforvar, stilte han seg spørsmålene: «Virker trusselen om straff på sinnssyke, og nytter det i det hele tatt å straffe dem?». Han mente at det ikke gjorde det, og svarte slik nei på begge sine spørsmål (Leer-Salvesen, 2013b).

Det er også påpekt at det vil være ubarmhjertig å straffe et utilregnelig menneske (Gröning, 2014). Det vil kunne være for belastende å straffe en som er utilregnelig, og det vil derfor være urimelig å ilegge denne personen straff. Det er også en sammenheng mellom argumentet om skyldene og ubarmhjertighet, idet det vil ansees som ubarmhjertig å straffe en person som man mener ikke var i stand til å handle annerledes på grunn av avvikende virkelighetsforståelse og mentale tilstand. Hensynet til rettferdighet, altså at det ansees som urimelig å straffe noen som er utilregnelige, blir veid tyngre enn hensynet til de andre formålene som straffeloven har – individual- og allmennprevensjon (NOU 2014: 10, 2014, s. 86; Syse, 2006).

Oppsummert betyr dette at det finnes flere ulike grunner til at utilregnelighetsregler er en del av strafferetten. Det handler i stor grad om at samfunnet anser det som urimelig å straffe noen som ikke innehar den skyldene som majoriteten av befolkningen forventes å ha.

Prinsipp

Ett prinsipp handler om i denne sammenhengen å ha et system som regulerer spørsmålet om utilregnelighet (Hennum, 2008). At det finnes et sett med premisser som må være tilstede for at en person skal bli ansett som utilregnelig. Ulike prinsipper kan dermed

føre til at en og samme person som har begått et lovbrudd, kan i møte med de ulike prinsippene bli dømt enten som utilregnelig eller tilregnelig. Prinsippene bak straffrihetsreglene har utviklet seg og endret seg gjennom tidene. Selv om det var et relativt likt utgangspunkt på 1800-tallet, så benytter de nordiske landene ulike prinsipper når de skal bedømme utilregnelighet (Gran, 2015b, s. 64).

Det medisinske prinsipp. I Norge har det nesten uten unntak blitt benyttet det som kalles det medisinske prinsipp, som sier at den som på gjerningstidspunktet var «psykotisk» ikke kan straffes. Det behøver ikke å være en sammenheng mellom for eksempel de psykotiske vrangforestillingene til gjerningspersonen og den begåtte handlingen. Det er heller ikke noe krav om hvorvidt personen forstod konsekvensene av handlingene sine eller hva de eventuelt var motivert av. Dette innebærer at i norsk lov så kreves det ingen årsakssammenheng mellom handlingen og sykdommen. Dette betyr at der den rettslige tilstanden «psykotisk» påvises skal altså personen ansees som utilregnelig uavhengig om denne tilstanden påvirket eller motiverte de kriminelle handlingene (Rosenqvist & Rasmussen, 2004, s. 57).

Det psykologiske prinsipp. Det psykologiske prinsipp innebærer i motsetning til det medisinske prinsipp at en person ikke innehar skyldene hvis handlingen ble begått *fordi* de hadde en alvorlig sinnslidelse på gjerningstidspunktet (Rosenqvist, 2012). Ifølge det medisinske prinsippet, som nevnt over, vil en person ikke bli ansett å ha skyldene hvis handlingen ble utført *mens* personen hadde en alvorlig sinnslidelse på gjerningstidspunktet.

For at en person skal bli dømt som utilregnelig kreves det altså at det er en sammenheng mellom sinnslidelsen og handlingen. Personens tanke- og/eller handleevner kan ha blitt kompromittert på en slik måte at personen derfor begår den lovstridige handlingen.

Det blandede prinsipp. I det blandede prinsipp vil det ikke være tilstrekkelig at en person var «psykotisk» på gjerningstidspunktet for å bli dømt som utilregnelig. I det blandede prinsipp sies det gjerne at det «...inneholder i tillegg til [et] tilstandsvilkår også vilkår om sammenheng mellom tilstanden og den straffbare handling, ofte utformet som psykologiske vilkår om gjerningspersonens evne til å forstå og kontrollere sin handling» (Gröning, 2015).

For å bli dømt som utilregnelig må det først finnes et inngangskriterium, som psykosesykdom eller de tilstandene som loven definerer som kan føre til utilregnelighet. Deretter må det foreligge tilleggs-kriterier som angir noe om hvordan dette inngangskriteriet har påvirket handlingen. Som det ligger i navnet inkluderer det blandede prinsipp både det medisinske prinsipp og det psykologiske prinsipp.

Ulikheter i Norden. I Sverige vil personens mentale tilstand kun få betydning når straffen skal utmåles, og er ikke en del av skyldvurderingen (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 22). Når en psykisk syk person dømmes for lovbruddet, skal denne få en annen straff enn fengsel.

I Danmark baserer utilregnelighetsbegrepet seg på et blandet prinsipp (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 22). I den danske loven må grunnvilkåret «sinnsygd» være til stede, eller en tilstand som kan likestilles med dette, samt at man skal være utilregnelig på grunn av denne tilstanden. For at utilregnelighet skal foreligge må det være en årsakssammenheng mellom lidelsen og lovbruddet.

I Finland baserer man seg også på et blandet prinsipp hvor personen anses som utilregnelig hvis denne på grunn av mentalsykdom ikke kan forstå gjerningens faktiske natur eller rettstridighet, eller at personens evne til korrekt handling er nedsatt (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 23). Det kreves en årsakssammenheng ved at det er på grunn av den mentale lidelsen at lovbruddet har blitt begått.

Sakkyndighet

En konsekvens av at norske dommer skal være basert på et faglig fundert grunnlag, vil retten oppnevne sakkyndige til veiledning på et fagfelt de selv ikke har nok fagkunnskap om. Sakkyndige kan komme fra mange ulike fagfelt, avhengig av hva det er retten trenger nærmere opplysning om. Når det gjelder tilregnelighet vil psykologer og leger oppnevnes for å utrede dette og opplyse retten om den mentale tilstanden til gjerningspersonen.

Hva er en sakkyndig? Psykologer og psykiatere har kunnskap om atferd og de nærliggende tilstandene til utilregnelighet, som psykoser, og blir oppnevnt som sakkyndige i saker der det er spørsmål om den tiltaltes tilregnelighet (Rosenqvist og Rasmussen, 2004, s. 81).

Hvis påtalemyndigheten er usikker på en siktets tilregnelighet, kan de innhente en foreløpig vurdering av siktede. Dette kalles en prejudisiell observasjon (NOU 2001:12). Den som da blir observert og vurdert kalles for observand. Hvis de sakkyndige finner ut at det er tvil om observandens tilregnelighet skal det gjennomføres en full judisiell observasjon.

Straffeprosessloven regulerer arbeidet til den sakkyndige (Straffeprosessloven, 1981, §§ 138-149). Her angis det hvordan den sakkyndiges arbeid skal utføres. Det er psykiatere eller spesialister i klinisk psykologi som oppnevnes som sakkyndige til å utføre en rettspsykiatrisk observasjon. Den sakkyndige skal være habile til å utføre objektive vurderinger (Rasmussen, 2008). Når påtalemyndigheten finner at det er behov for en

rettspsykiatrisk vurdering av tilregnelighet utarbeides det et mandat. Mandatet angir momentene som retten ber de sakkyndige om å utrede. De sakkyndige har ansvar for å innhente all relevant dokumentasjonen for å kunne besvare mandatet. Samtidig må observanden gi samtykke til at de sakkyndige kan innhente informasjon som er taushetsbelagt. Der det er tvil om observandens tilregnelighet, kan retten beslutte at observanden skal legges inn for observasjon etter at de sakkyndige har angitt behov for dette. Dette muliggjør en grundig observasjon og vurdering over tid. Dersom observanden ikke samarbeider med de sakkyndige, vil dette reelt sett være eneste måte å få gjennomført observasjonen. I de tilfellene de sakkyndige ikke kommer frem til en entydig konklusjon om observandens tilregnelighet, må dette fremgå av rapporten til retten. I slike tilfeller må det redegjøres for premissene som de sakkyndige anser for å tale for eller imot observandens utilregnelighet (Rasmussen, 2008). Det blir da rettens oppgave å vurdere hvorvidt beviskravet for tilregnelighet er oppfylt. De sakkyndige må også kartlegge hvorvidt observanden overdriver eller simulerer symptomer. Slik kartlegging utføres ofte ved hjelp av strukturerte verktøy, f.eks Structured Inventory of Malingered Symptomatology (SIMS, Smith, 1993).

Erklæringer skal sendes inn til den rettsmedisinske kommisjonen (Rosenqvist & Rasmussen, 2004, s. 85), som er en ekstern kvalitetssikring av sakkyndiges erklæringer. Det skal påses at konklusjonene henger sammen med premissene i rapporten. Kommisjonen skal kommentere mangler eller usikkerhet i rapporten, og be om tilleggsrapport. Dette et viktig ledd for å sikre rettslikhet.

Rettspsykiatrisk undersøkelse. I utredningen av observanden skal den sakkyndige gjennom ulike undersøkelser, observasjoner og kartlegginger komme frem til en konklusjon om observanden var «psykotisk» eller ikke (Justis- og politidepartementet, 2002). Kartlegging av observandens bakgrunn vil være et naturlig startsted. Dette med fokus på anamnesticke opplysninger som familiebakgrunn, utdanning og arbeid, sosialt nettverk, seksualitet og samliv, somatikk, psykisk helse, rus og kriminalitet.

Selve observasjonen vil være en viktig kilde til informasjon. Hvordan observanden interagerer med de sakkyndige og hvordan denne legger frem sin versjon av saken, vil kunne gi indikasjon på hvorvidt det er en person med alvorlig psykisk lidelse man står ovenfor. Kompakterer vil også være viktige kilder til informasjon, for å kunne belyse observandens mentale helsetilstand like før og på gjerningstiden.

Der det er behov kan andre psykologiske tester og undersøkelser gjennomføres. I noen tilfeller kan det være nødvendig med en nevropsykologisk undersøkelse. De sakkyndige skal kun gjennomføre tester og undersøkelser som er relevante for å besvare mandatet.

Når de sakkyndige anser at de har nok informasjon, skal de sakkyndige avgi en erklæring hvor arbeidet som er blitt gjort beskrives og med en vurdering og konklusjon. Premissene som konklusjonen baserer seg på skal beskrives tydelig og ryddig, slik at det vil være mulig for rettens aktører å sette seg inn i de sakkyndiges vurderinger.

En mer inngående kartlegging av psykose og herunder vurdering av hvorvidt observanden er «psykotisk», vil bli beskrevet i et senere avsnitt.

Den sakkyndiges mandat. Den sakkyndiges oppgave er å konkludere med hvorvidt observanden tilfredsstillende kravene for «psykotisk» i rettslig forstand. I forarbeidene er det blitt beskrevet at psykose i juridisk forstand er det som «psykiatrien til enhver tid regner som en psykose» (NOU 2014: 10, 2014, s. 50). Når de sakkyndige konkluderer med at tiltalte var «psykotisk» vil retten i de fleste tilfeller komme til samme slutning. Det er blitt påpekt at domstolen sjeldent går imot konklusjonene til de sakkyndige (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 83). «Psykotisk» i rettslig forstand er imidlertid noe annet enn psykose i medisinsk forstand. Slik sett har retten det siste ordet når det gjelder avgjørelsen om utilregnelighet, og kan, der de finner grunnlag for det, gå imot de sakkyndiges vurderinger og konklusjoner.

Sakkyndige har blitt anklaget for å ha for mye makt når det kommer til utilregnelighetsvurderingen (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 83). Realiteten er at de sakkyndiges uttalelser og konklusjoner veier tungt i retten (Keiserud, 2012). Det vil bli drøftet i senere kapitler hvorfor dette blir ansett som problematisk, og hvilke tiltak som er blitt foreslått i forhold til dette. Et tiltak vil være å endre mandatet slik at det ikke lengere ber om at de sakkyndige skal konkludere om den rettslige tilstanden er oppfylt.

Statistikk. I årsrapporten fra 2018 fra Den rettsmedisinske kommisjon kommer det frem at det ble i alt avgitt 848 erklæringer fra rettspsykiatriske sakkyndige (Den rettsmedisinske kommisjon, 2018). Av disse var 479 rettspsykiatriske erklæringer. Kommisjonen påpeker at dette er økning på ca. 70 erklæringer fra året før, og at denne tendensen er stabil. Fra 2014 har antallet erklæringer økt med 37 %.

Et annet poeng i denne sammenhengen er også antallet straffesaker som henlegges på grunn av tvil om tilregnelighet. I følge NOU 2014:10 (NOU 2014: 10, 2014, s. 432) ble det

mellom 2002-2013 henlagt 32981 saker, fordi gjerningspersonens tilregnelighet var satt under tvil.

Begrepet «psykotisk»

Dette avsnittet vil belyse den medisinske forståelsen av psykose og den rettslige forståelsen av «psykotisk». Dette knyttes opp mot hva den sakkyndige kan utrede og vurdere som kan være til hjelp for retten. De to nye lovforslagene vil også bli gjennomgått med de begrepene som blir benyttet der, og hvordan disse kan knyttes opp mot begrepet «psykotisk».

Psykotisk vs. Psykose

Begrepene «psykotisk» og psykose, er i ordlyd relativt like, men har ganske ulike anvendelsesområder i de enkelte fagdisiplinene. Psykose har den medisinske forankringen, mens når begrepet «psykotisk» benyttes i en strafferettslig sammenheng har det en helt distinktiv rettslig betydning. Når den sakkyndige både benytter seg av medisinsk terminologi og rettslig terminologi, kan det oppstå forvirring rundt disse begrepene og hva de egentlig inneholder.

Det medisinske begrepet psykose innebærer at en person har symptomer som hallusinasjoner, vrangforestillinger eller forstyrret tenkning (Rosenqvist, 2008). En persons tanker, meninger og opplevelser kan være såpass forvrengt og annerledes fra det som betegner en normal sinnstilstand at deres opplevelse av virkeligheten blir ukorrekt og gal, og dermed ulik fra slik andre vil bedømme en situasjon eller virkelighet (Vaskinn, 2015). Psykose kan opptre ved ulike psykiske lidelser som schizofreni eller bipolar lidelse. Psykotiske symptomer kan deles inn i tre hovedkategorier; hallusinasjoner, vrangforestillinger og tankeforstyrrelser. Hallusinasjoner er kjennetegnet ved at en person opplever sanseopplevelser som ikke egentlig eksisterer eller opptrer i virkeligheten. Dette kan være syns-, hørsels-, smaks- eller lukthallusinasjoner, som da produserer innbilte sanseopplevelser som andre ikke vil oppleve. Det å høre stemmer er et relativt vanlig symptom ved psykose. Vrangforestillinger er karakterisert «ved fastlåste meninger eller oppfatninger som vanskelig lar seg endre eller korrigere, til tross for bevis som går mot oppfatningen, og som ikke er riktige slik andre vil definere det» (Vaskinn, 2015, s.100). Avhengig av innholdet i vrangforestillingene kan den karakteriseres som paranoid, grandios eller bisarr. Paranoide vrangforestillinger handler ofte om å bli forfulgt til tross for at det er ingenting som indikerer at man faktisk blir det. Grandiose vrangforestillinger er handler om egen storhet, ved for eksempel at man selv tror at man er gud. Bizarre vrangforestillinger fremstår som tydelig helt usannsynlige og uforståelige for det andre mennesker. Dette kan være oppfatning av egne tanker som ikke ens egne, og at

de blir påført av en ytre kraft som kan styre ens handlinger (Vaskinn, 2015).

Tankeforstyrrelser dreier seg om at personens tanker er forstyrret, ved det som kalles desorganisert tenkning. Dette kan komme av at tanker ofte blir avbrutt, eller at innskyttelser forstyrrer tankerekken til personens tale i form av å hoppe fra tema til tema uten at det er mulig å følge assosiasjonene, eller at det er vanskelig å forstå hva personen snakker om. Andre symptomer på tankeforstyrrelser er at personen danner nye ord som ikke gir mening for andre, såkalte neologismer (Vaskinn, 2015). I ICD-10 (Helsedirektoratet, 2018) er det ingen egen diagnose som heter psykose, men dette er en gruppe symptomer som faller under det som kalles psykoselidelser. Psykoselidelser omfatter eksempelvis sykdommer som schizofreni.

Når det gjelder psykoselidelser har helsedirektoratet utviklet nasjonale faglige retningslinjer for utredning, behandling og oppfølging av personer med psykoselidelser (2013). Det understrekes at ved mistanke om en psykoselidelse er det viktig å starte med en bred kartlegging, hvor anamnese og somatiske undersøkelser vil være en viktig grunnstein i den videre utredningen. Strukturerte diagnostiske intervjuer som Mini Internasjonalt Nevropsykiatrisk Intervju (M.I.N.I., Lecrubier et al., 1997) vil være et verktøy i en slik diagnostisk utredning. Structured Clinical Interview for DSM-IV Axis I Disorders (SCID-I, Spitzer, Williams, Gibbon, & First, 1992) brukes for differensialdiagnostikk. Positive and Negative Syndrome Scale (PANSS, Kay, Fiszbein, & Opler, 1987) og Brief Psychiatric Rating Scale (BPRS, Overall & Gorham, 1998) kan brukes for å kartlegge positive og negative symptomer. Viktige ved en kartlegging av psykoselidelser vil være komorbide lidelser, selvmordsrisiko, global fungering, kognitiv funksjon, familie og nettverk, rus og voldsrisiko.

Psykotiske tilstander forekommer i svært ulik styrkegrad, fra svært lavt symptomtrykk til invalidiserende sykdom. Personer med diagnosen schizofreni kan i noen tilfeller bare ha hørselshallusinasjoner som symptom etter at andre symptomer er blitt trent tilbake av medisin og annen behandling, mens andre med samme diagnose kan lide av invalidiserende vrangforestillinger og hallusinasjoner. En person kan derfor tilfredsstillere kravene for psykosed diagnose i medisinsk forstand, uten å tilfredsstillere de juridiske kravene for «psykotisk» i rettslig forstand.

Dette er det den sakkyndige kan uttale seg om, og utrede om hvorvidt er tilstede hos observanden. Dette må sees i sammenheng med styrkegraden av en eventuell realitetsbrist, som da vil angi om observanden tilfredsstillere kravene til det rettslige begrepet «psykotisk».

Dette vil være til veiledning og hjelp for domstolen ved avgjørelsen av utilregnelighetsspørsmålet. Dersom den foreslåtte lovendringen endrer begrepene, hvordan vil dette innvirke veiledningen overfor domstolen? Diskusjonsdelen av denne oppgaven vil omhandle dette.

Den strafferettslige definisjonen av «psykotisk» er noe annet enn den medisinske definisjonen for begrepet psykose. Som nevnt tidligere er det i forarbeidene beskrevet at «psykose i strafferettslig forstand er de tilstander som psykiatrien til enhver tid regner som en psykose» (Ot. Prp. nr 90, 2003-2004). Isolert sett kunne dette forstås som at den medisinske og den strafferettslige definisjonen er den samme. I Prop. 154 L skriver departementet noe i tråd med dette: «Betegnelsen «psykotisk» henviser til tilstander som medisinsk er å regne som psykose, men faller likevel ikke sammen med det medisinske psykosebegrepet. Straffeloven, sett i sammenheng med forarbeidene, krever psykotiske symptomer av en viss styrke på handlingstidspunktet» (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 21). Det finnes også momenter i forarbeidene som legger til andre viktige vilkår når det gjelder begrepet «psykotisk». Tillegget, «og derved være uten evne til realistisk vurdering av sitt forhold til omverdenen», som særreaksjonsutvalget i NOU 1990:5 foreslo at skulle legges til i lovteksten, ble ikke tatt med, men ikke fordi det ikke stemte med den forståelsen man skal ha av en straffefritakende psykotisktilstand, men fordi det ble ansett som overflødig i lovteksten (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 20). Dette betyr at symptomtyngden må være betydelig for at den skal være straffefritakende, og at det er en realitetsbrist som er hovedfokuset. En person med schizofreni der symptomene ikke er tilstedeværende på grunn av behandling vil ikke bli ansett som utilregnelig. En person som er «psykotisk» mangler «evnen til å reagere adekvat på vanlige inntrykk og påvirkninger....» (Ot prp nr 87, 1993-1994, s. 22). I lovforslaget til tilregnelighetsutvalget (NOU 2014:10, 2014, s. 111) foreslås det å legge til en rettslig presisering og tydeliggjøring av begrepet «psykotisk» som lyder: «sviktende funksjonsevne, forstyrret tenkning og for øvrig manglende evne til å forstå sitt forhold til omverdenen, må likestilles med å være psykotisk». Dette for å tydeliggjøre kjennetegnene på de tilstandene som medfører utilregnelighet, nemlig symptomtunge psykoser som er aktive på handlingstidspunktet samt å tilføre det som kalles likestilte tilstander i lovtteksten. «Psykotisk» er altså et funksjonelt begrep, som ikke gjenspeiler en spesifikk diagnose. Det er en rettslig term som beskriver en høy grad av realitetsbrist, og har i så måte ikke en noen tilsvarende medisinsk term. Dette betyr at de er relativt like med tanke på ordlyd, og at innholdet i begrepene også kan være overlappende. En person som

tilfredsstillende kravene til den rettslige tilstanden «psykotisk» vil mest sannsynlig også tilfredsstillende en eller annen medisinsk eller psykiatrisk diagnose. Relevansen av en medisinsk diagnose bør imidlertid ikke overdrives. En påvist psykosediagnose kan være en indikasjon for at tilregneligheten bør vurderes, men det er ikke en absolutt sammenheng mellom ha diagnosen schizofreni og det å være utilregnelig.

Valg av begrep i nytt lovforslag

Tilregnelighetsutvalget (NOU 2014: 10, 2014) og departementets (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017b) begrepsbruk knyttet til utilregnelighet er forskjellige. Tilregnelighetsutvalget foreslår å beholde begrepet «psykotisk», mens departementet vil endre dette til «utilregnelig på grunn av alvorlig sinnslidelse».

Argumentasjon for en fortsettelse av bruken av begrepet «psykotisk».

Tilregnelighetsutvalgets innstilling er basert på at man skal beholde det medisinske prinsipp, og dermed blir det også naturlig å beholde uttrykket «psykotisk» også i denne lovteksten (NOU 2014: 10, 2014, 110).

Tilregnelighetsutvalget mener at begrepet «psykotisk» gir en relativt tydelig og avgrenset ramme for hvilke tilstander som skal fritas for skyld (NOU 2014: 10, 2014, s. 111). Tilregnelighetsutvalget påpeker også at det kan være nødvendig med en presisering av begrepet «psykotisk» i loven slik at det også omfatter likestilte tilstander som ikke fremgår av en psykosediagnose og foreslår å legge til «sviktende funksjonsevne, forstyrret tenkning og for øvrig manglende evne til å forstå sitt forhold til omverdenen» (NOU 2014: 10, 2014, s. 127). Dette for også å presisere graden av svikt hos en person som er utilregnelig. Rosenqvist (2018) anfører at slik begrepet «psykotisk» er operasjonalisert i dag, inkluderer det allerede såkalte likestilte tilstander, ved at begrepet «psykotisk» er et funksjonelt begrep hvor realitetsbristen er det avgjørende, men ikke hvorvidt personen oppfyller kriteriene til en psykosediagnose. Det kan derfor se ut som tilregnelighetsutvalgets forslag er basert på en feiloppfatning av gjeldende rettspraksis.

Tilregnelighetsutvalgets lovforslag lyder slik:

Den som retten anser for å ha vært psykotisk på handlingstiden eller i en tilstand som med hensyn til sviktende funksjonsevne, forstyrret tenkning og for øvrig manglende evne til å forstå sitt forhold til omverdenen, må likestilles med å være psykotisk, er ikke strafferettslig ansvarlig. Det samme gjelder den som handlet i en sterk bevissthetsforstyrrelse. Den som var psykisk

utviklingshemmet i høy grad eller tilsvarende svekket, holdes heller ikke ansvarlig. (NOU 2014: 10, 2014, s. 127)

Alvorlig sinnslidelse. Departementets forslag til begrepet «psykotisk» er noe ganske annet enn utvalgets. De ønsker å endre ordlyden til «utilregnelig på grunn av alvorlig sinnslidelse» (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 236). Departementets forslag består av to vilkår for utilregnelighet skal være oppfylt, det første er at det foreligger en «alvorlig sinnslidelse», og at utilregneligheten skyldes denne lidelsen. Det er dette som skal føre til straffrihet. Departementet angir at begrepet «psykotisk» bør fjernes til fordel for et mer tydelig rettslig begrep. Departementet forslag er «alvorlig sinnslidelse».

Begrepet «alvorlig sinnslidelse» finnes allerede i norsk lov, nemlig lov om psykisk helsevern § 3-3 (1999). Loven regulerer bruken av sivilrettslig tvungent psykisk helsevern, hvor en person som har en alvorlig sinnslidelse kan bli lagt inn for tvungen behandling etter § 3-3. Departementet viser til de beskrivelsene i forarbeidene til psykisk helsevernloven, og hva som der faller inn under alvorlig sinnslidelse-begrepet vil være mye av det samme som den tilstanden som departementet mener skal føre til at personen anses som utilregnelig, men ikke helt tilsvarende (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 66-67).

I proposisjonen angis det at dette er et noe vagere begrep enn begrepet «psykotisk», samt at det i psykisk helsevernloven inkluderer noen tilstander som ikke ligger under utilregnelighetsprinsippene om manglende skyldevne (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 68). Dette er tilstander som spiseforstyrrelser, personlighetsforstyrrelser og selvforskyldt rus. Hvis dette begrepet skal benyttes og samtidig åpner for større grad av dommerskjønn, må det presiseres tydeligere hvilke tilstander som faller under «alvorlig sinnslidelse» begrepet i straffeloven. Dette vil da sette rammene for utøvelsen av skjønn i den enkelte sak. Forarbeidene innebærer at «alvorlig sinnslidelse» blir et begrep med en egen betydning i straffeloven. Begrepet «alvorlig sinnslidelse» skal også inkludere det som blir kalt likestilte tilstander, som departementet mener at begrepet «psykotisk» ikke gjør i dag. Det kan derfor reises spørsmål om departementet på lik linje med tilregnelighetsutvalget har basert sitt lovforslag på en feiloppfatning av gjeldende rettspraksis.

I Prop. 154 L er det presisert at utilregnelighetsvurderingen skal inneholde momentene funksjonsevne og virkelighetsforståelse (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 70). Det er graden av svikt i disse momentene som skal legges til grunn ved vurderingen av tilregnelighet. Svikt i virkelighetsforståelsen er en omskrivning av den tidligere foreslåtte tilføyelsen «uten evne til realistisk vurdering av sitt forhold til omverdenen». Funksjonsevne

skal omfatte områdene dagligdags funksjonsevne, sosial funksjonsevne og kognitiv funksjon. Funksjonsevne skal være med i den helhetlige vurderingen av tilregnelighet. Med dette sier departementet at isolert realitetsbrist uten funksjonssvikt ikke vil være tilfredsstillende for å konkludere med utilregnelighet.

Departementets lovforslag lyder slik:

§ 20 Skyldevne

Den som på handlingstidspunktet er under 15 år, er ikke strafferettslig ansvarlig.

Det samme gjelder den som på handlingstidspunktet er utilregnelig på grunn av

- a) alvorlig sinnslidelse,
- b) sterk bevissthetsforstyrrelse eller
- c) høygradig psykisk utviklingshemming.

Ved utilregnelighetsvurderingen etter annet ledd skal det legges vekt på graden av svikt i virkelighetsforståelse og funksjonsevne.

Den som forbigående er utilregnelig som følge av selvforskyldt rus, fritas ikke for straff, med mindre særlige grunner tilsier det. Den som har en vedvarende, alvorlig sinnslidelse og som selvforskyldt fremkaller en utilregnelighetstilstand, kan straffes dersom særlige grunner tilsier det. (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 236)

Endringsmomenter i de to lovforslagene

Dette kapittelet drøfter de ulike lovforslagene utfra måten de håndterer seks ulike utfordringer eller kriterier. Disse seks kriteriene er basert på kritikken som gjeldende lov har fått i innstillingen og lovforslaget (NOU 2014: 10, s. 213, 2014; Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, b.la s. 26, 47, 80). Kriteriene handler om treffsikkerhet, rollefordeling, stigma, rettsikkerhet og rettslikhet, inkludering av likestilte tilstander og om den er praktisk gjennomførbar. Nedenfor vil de ulike kriteriene bli presentert. Når det gjelder kritikken mot nåværende lov vil det bli drøftet hvordan tilregnelighetsutvalget og departementet mener at deres forslag løser disse.

Tilregnelighetsutvalget (NOU 2014: 10, 2014, s. 127) foreslår at strl. § 20 første ledd bokstav b blir endret til: «Den som retten anser for å ha vært psykotisk på handlingstiden eller i en tilstand som med hensyn til sviktende funksjonsevne, forstyrret tenkning og for øvrig manglende evne til å forstå sitt forhold til omverdenen, må likestilles med å være psykotisk, er ikke strafferettslig ansvarlig».

Tilregnelighetsutvalget (NOU 2014: 10, 2014, s. 139) ønsker å beholde termen «psykotisk» i loven, som vilkår for straffrihet, men at det fortsatt skal bety noe annet juridisk enn medisinsk. Den rettslige tilstanden «psykotisk» skal være av en viss styrke for å kunne føre til utilregnelighet. Likestilte tilstander til begrepet innlemmes også i loven, som autisme og demens, ved at det beskrives tilstander som vil gi de samme symptomene, men som ikke favnes under begrepet «psykotisk». Slike likestilte tilstander gir den samme grad av tankeforstyrrelser, funksjonssvikt og realitetsbrist og skal slik også kunne gi straffrihet. Utvalget har også lagt til en formulering for å presisere at det er rettens oppgave å avgjøre tilregneligheten.

Av departementets forslag (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 236) går det frem at de ønsker å endre strl. § 20 første ledd bokstav b til «utilregnelig på grunn av alvorlig sinnslidelse». Formålet med endringen er at dette skal gi loven større treffsikkerhet ved identifiseringen av de som er utilregnelige, og at det skal gi et skarpere skille mellom juss og medisin, samt rollene de ulike aktørene i retten har skal tydeliggjøres (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 7). Likestilte tilstander skal også inkluderes ved at det benyttes et annet begrep enn «psykotisk». Departementet vil med sine forslag skape rom for at dommerne skal kunne komme frem til et resultat som kan ansees som rimelig og rettfærdig (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 12-13). De legger også vekt på at forslaget skal være mulig å gjennomføre i praksis.

Treffsikkerhet

Treffsikkerhet handler om å lage en lov som faktisk gjør det mulig å identifisere de individene som ikke har skyldene, slik at de går straffefri hvis de begår noe som objektivt er lovstridig (Kjelby, 2014). Ordlyden i en lov om utilregnelighet, og forarbeidene må favne dette for at loven skal være treffsikker nok.

NOU 2014:10. Dagens lov, og da særlig begrepet «psykotisk» og det medisinske prinsipp, har fått kritikk for å favne for bredt (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 65). Særlig fordi mange som egentlig er tilregnelige blir vurdert som utilregnelige på grunn av lovens formulering i dag. Utvalget har en diskusjon rundt valg av prinsipp, men konkluderer med at prinsipp ikke nødvendigvis trenger å påvirke treffsikkerheten i så stor grad (NOU 2014: 10, 2014, s. 416-417). En empirisk studie (Skeie & Rasmussen, 2015) fant en indikasjon på at det medisinske prinsipp kan i noen tilfeller favne for bredt, men at dette gjelder i størst grad for mindre alvorlige forbrytelser.

Ved å beholde begrepet «psykotisk» i lovteksten beholdes også det medisinske prinsipp (NOU 2014: 10, 2014, s. 50). Personer som kvalifiserer til en slik tilstand vil automatisk ikke ha skyldene, gitt meningsinnholdet i begrepet «psykotisk». Utvalget mener at «psykotisk» vil være et begrep som sikrer treffsikkerheten ved dets egenskap til å peke på hvilke tilstander som normalt sett bør føre til straffrihet (NOU 2014: 10, 2014, s. 112). Tillegget som sikrer at de likestilte tilstandene blir inkludert i lovteksten gjør at utilregnelighetsparagrafen blir mindre snever, enn slik den ble kritisert for å være i nåværende lov. Begrepet «psykotisk» vil altså tilføre en relativt tydelig og avgrenset ramme som angir om hvilke tilstander som fritar for skyld etter norsk lov.

Prop. 154 L. Målet med forslaget er å sikre bedre treffsikkerhet enn dagens lov. Departementet vil fjerne det rettslige vilkåret «psykotisk» i loven og erstatte det med begrepet «alvorlig sinnslidelse» samt tilleggsvilkåret at personen var utilregnelig «på grunn av» den alvorlige sinnslidelsen (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 236). Å fjerne begrepet «psykotisk» er begrunnet i at det ikke er sikkert at begrepet er det som på best måte kan trekke grensene for utilregnelighet.

Begrunnelsen for å fjerne «psykotisk» fra lovteksten er at departementet mener at det er uheldig å bruke et begrep som allerede finnes i den kliniske diagnostikken (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 65). «Alvorlig sinnslidelse» er dog et begrep som allerede finnes i psykisk helsevernloven, men departementet påpeker at disse to ikke skal ha samme betydning i de to lovene (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 66-67). «Alvorlig sinnslidelse» brukes som et begrep i psykisk helsevernloven ved tvangsinnleggelse. Denne loven inkluderer det også personer med lidelser som alvorlig anoreksi og personlighetsforstyrrelser (Psykisk helsevernloven, 1999). Disse lidelsene er ikke innbefattet i begrepet «psykotisk» i straffeloven.

Rollefordeling

En bestemmelse om utilregnelighet må ha en tydelig rollefordeling mellom juss og sakkyndighet, om hvem som skal vurdere og avgjøre hva. Ønsket om en tydeligere rollefordeling har bakgrunn i kritikken av at de sakkyndige har for mye makt ved avgjørelsen av tilregnelighet (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 83). Derfor ønsker både tilregnelighetsutvalget og departementet å tydeliggjøre rollefordelingen mellom rettens aktører for at de sakkyndiges makt skal kunne innskrenkes.

NOU 2014:10. Rollefordeling blir gjennom denne nye lovteksten ytterligere presisert ved at det er «Den som retten anser...» som «psykotisk» som skal gå straffefri (NOU

2014:10, s. 127). Her vektlegges det da at det er retten som skal gjøre en vurdering om tiltalte skal gå straffefri, jf. § 20. Dette tydeliggjør rettens ansvar for å ta denne vurderingen.

Prop. 154 L. Departementet ønsker å legge til rette for større grad av dommerskjønn ved lovendringen, og dermed en tydeliggjøring av hva de sakkyndige skal uttale seg om. De sakkyndige skal uttale seg om det medisinske, mens retten skal avgjøre om den tiltalte oppfyller kriteriene for «utilregnelig på grunn av alvorlig sinnslidelse» (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 236). Departementet mener at på denne måten vil det kunne tydeliggjøres hva som er en medisinsk vurdering, og hva som er rettens avgjørelse.

Stigma

Stigmatisering bør unngås ved all lovgivning. En lov om utilregnelighet kommuniserer at et individ ikke innehar skyldene med alt det innebærer. Et slikt begrep vil kunne føre til stigmatisering, og valg av begrep bør derfor skje med omhu. Begreper som tidligere har blitt brukt om utilregnelighet, «galne og afsindige» eller «sinnssyk» er begreper som ikke nødvendigvis ble opplevd som stigmatiserende da de ble tatt i bruk, men i samspill med samfunnets forståelse og bruk har disse begrepene over tid blitt det. Dette har gjort det nødvendig å erstatte disse med mindre stigmatiserende begreper.

NOU 2014:10. Begrepet «psykotisk» er blitt beskrevet å være stigmatiserende for gruppen mennesker som lider av psykoselidelser, men som ikke begår alvorlige lovbrudd. Rosenqvist har uttalt at ca. 95 % av de som lider under en psykosesykdom ikke vil kvalifisere til å beregnes som utilregnelige (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 65). Mennesker med psykoselidelser kan derfor bli inkludert av andre i begrepet «psykotisk» uten at det er grunnlag for dette. Når media benytter begrepet «psykotisk» i forbindelse med drapssaker, skaper dette en form for uheldig overlapp. Dette kan igjen føre til unødvendig frykt og stigma i befolkningen, og slik kan feiloppfatninger av mennesker med psykiske lidelser oppstå. En lov skal ikke ha som sideeffekt å opprettholde og forsterke slike fordommer og stigma. Sinnssyk var begrepet som ble brukt før «psykotisk». Endringen til «psykotisk» skjedde nettopp fordi man så at det var blitt stigmatiserende.

Prop. 154 L. Departementet vil derfor komme til livs stigmatiseringen av psykoselidelser ved å fjerne begrepet «psykotisk» fra loven (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 66). Hvorvidt det nye begrepet kan oppleves stigmatiserende er ikke diskutert videre. «Alvorlig sinnslidelse» er i dag en kategori i psykisk helsevernloven og inkluderer tilstander som ikke skal innbefattes i begrepet når det brukes i straffeloven.

Rettslikhet og rettsikkerhet

Rettslikhet og rettsikkerhet handler om at en lov skal være beskrevet og bearbeidet (i forarbeidene) på en slik måte at den fordrer likhet på tvers av saker og geografi. Dette betyr at to personer som har samme utfordringer knyttet til tankeforstyrrelser, funksjonssvikt og realitetsbrist skal bedømmes likt. Det vil si at de begge skal gå straffefri hvis deres tilstand tilsier at de oppfyller utilregnelighetskriteriet i loven. Det skal ikke skje at en går straffefri, mens den andre ikke gjør det. Rettslikhet og rettsikkerhet er noe som kan skjerpes ved at lovteksten og forarbeidene er såpass tydelige at det ikke finnes noe særlig rom for (feil)tolkning.

En regel om utilregnelighet skal være utformet slik at det skal være mulig å forstå hvilke kriterier som må være oppfylt for at en person skal gå straffefri. Regelen må være forståelig slik at den gir rettslikhet og rettsikkerhet for individet. Dette vil være tiltak som sikrer mot vilkårlig maktbruk fra domstolen.

NOU 2014:10. Utvalget mener at ved å beholde begrepet «psykotisk» styrker man rettslikhet og rettsikkerhet ved at dagens praksis blir opprettholdt, samt at begrepet tydeliggjøres ytterligere i denne lovteksten (tankeforstyrrelser, funksjonssvikt og realitetsbrist blir tydeliggjort) (NOU 2014: 10, 2014, s. 94).

Prop. 154 L. Departementet angir at forståelsen av den nye loven vil bli til gjennom rettsanvendelsen, hvor særlig Høyesteretts avgjørelser vil fastsette dette (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 83). Rettspraksis vil derfor utpensle hvilke tilstander som favnes under det nye utilregnelighetsbegrepet. Departementet uttaler at dette vil sikre bedre rettsikkerhet enn den som er i dag, da de sakkyndige utøver det departementet kaller «domsmyndighet» gjennom sine uttalelser til retten (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 83). Det er departementets oppfatning at de sakkyndige har for mye makt når det kommer til tilregnelighetsspørsmålet, da deres vurderinger og konklusjoner kan ha tilsynelatende avgjørende betydning på resultatet (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 83).

Det må tas hensyn til at det vil være en grad av tilfeldighet angående hvilke saker som vil komme til behandling i Høyesterett, og at det derfor vil være et usikkert kort å satse på med hensyn til at loven skal bli til gjennom rettsanvendelsen.

Inkludering av likestilte tilstander

Likestilte tilstander i denne sammenhengen handler om at en lov om utilregnelighet også må favne det som ikke normalt går inn under det som er klassiske psykosesykdommer.

Noe av kritikken mot nåværende lov har vært basert på den påståtte svakheten til at begrepet «psykotisk» ikke favner det som kalles likestilte tilstander (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 89). Dette kan være mer organisk baserte lidelser som gir det samme utfallet for skyldevne. Det argumenteres derfor i begge forslagene at nåværende lov må endres for å også inkludere disse tilstandene.

I denne sammenheng er det viktig å være klar over at likestilte tilstander egentlig allerede er inkludert i begrepet «psykotisk» da dette er et funksjonelt begrep som ikke gjenspeiler «medisinske» psykoser, men en tilstand hvor en massiv realitetsbrist er i fokus (Rosenqvist, 2018). Derfor kan det være at denne kritikken mot begrepet «psykotisk» ikke er berettiget, men heller handler om en misforståelse eller sammenblanding av begrepet «psykotisk» og det psykiatrien betegner som en psykose. Dette vil bli undergått ytterligere drøftelse.

NOU 2014:10. Mangelen på inkludering av likestilte tilstander påpekes av utvalget som en svakhet ved den nåværende loven, selv om dette muligens er basert på en misforståelse som nevnt over (NOU 2014: 10, 2014, s. 24). De mener at dette er en svakhet da det finnes tilstander som har den samme graden av tankeforstyrrelser, funksjonssvikt og realitetsbrist, men som tradisjonelt ikke går under begrepet «psykotisk»/psykose. Derfor tillegget: «eller i en tilstand som med hensyn til sviktende funksjonsevne, forstyrret tenkning og for øvrig manglende evne til å forstå sitt forhold til omverdenen, må likestilles med å være psykotisk» (NOU 2014: 10, 2014, s. 140).

Prop. 154 L. Departementet gjør gjeldende at inkludering av likestilte tilstander i loven skjer gjennom bruken av begrepet «alvorlig sinnslidelse» som da ikke vil ha «begrensingen» «psykotisk» i sin lovtekst (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 76). Ifølge proposisjonen betyr dette at likestilte tilstander som gir den samme graden av funksjonssvikt og realitetsbrist som en psykose inkluderes, selv om de ikke kommer opprinnelig fra en psykoselidelse. Dette betyr at lidelser som har en organisk eller somatisk opprinnelse også vil kunne føre til straffrihet.

Praktisk anvendelighet

En lov om utilregnelighet må være mulig å anvende i praksis, både med tanke på prosesshensyn og økonomiske hensyn. Kritikken mot å ta i bruk et psykologisk prinsipp når det gjelder utilregnelighet, er særlig knyttet til at bevisførselen for dette har vært antatt å være svært vanskelig å gjennomføre i praksis (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 46).

NOU 2014:10. Lovforslaget til utvalget er såpass likt som dagens lovgivning, og anses dermed som å være like praktisk anvendelig som dagens praksis. Den vil dog også ta med seg de «gamle» problemene med den forrige loven siden de er så like.

Prop. 154 L. Dette lovforslaget vil mest sannsynlig føre til at det vil være vanskelig å si noe om lovforståelsen før det foreligger rettspraksis av mer omfang. I følge departementet vil rettspraksis bli utpenslet ved de saker som blir anket til Høyesterett, og at det slik vil dannes en nærmere forståelse av bruken av denne loven (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 83). Men som nevnt over er det ikke sikkert at det alltid vil være representative saker som kommer opp i Høyesterett. Dette betyr at det vil kunne føre til en større eller mindre vilkårlighet om hvordan utilregnelighetsbegrepet skal tolkes. Altså kan dette synes å være usikkert kort.

Det er også et poeng at mange av landets tingretter vil i liten grad få slike typer saker til behandling. Dette kan by på utfordringer for de domstolene som sjeldent behandler slike saker, da vurderingen av dette hverken vil ha noe særlig rettspraksis å støtte seg på, samt at lovens forarbeider vil være vage og mangler tydelige retningslinjer. Av landets 63 tingretter er det drøyt 20 av disse som har mindre enn 3 dømmende stillinger (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017a). Dette vil i praksis si at domstolslederen vil være den eneste som behandler disse sakene. Noe som betyr at en slik stilling vil kreve særlig høy kompetanse på akkurat dette, noe som kan bli krevende å opparbeide seg for disse tingrettene på grunn av begrenset antall behandlede saker. Domstolkommisjonens mandat sier at utvalget skal vurdere «...om det bør legges til rette for økt spesialisering blant dommerne» (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017a). Videre påpeker de at «I NOU 2017: 8 anbefaler særdomstolsutvalget at kun noen av landets tingretter skal avgjøre barnevernsaker og foreldretvister i førsteinstans» (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017a). Da slike type saker i stor grad benytter seg av sakkyndige vurderinger og erklæringer vil det være naturlig å trekke paralleller til om de samme anbefalingene bør gjelde for sakkyndige vurderinger av tilregnelighet. På bakgrunn av at dette vil være saker som krever høy kompetanse, bør noen tingretter få spesialisere seg på å behandle slike saker, for å kunne opparbeide seg den nødvendige kompetansen. Slik er ikke domstolen organisert i dag. Desto mer upresis en lovtekst er, desto mer krevende vil det være å dømme i slike saker, noe som vil kreve mer kompetanse og økt spesialisering blant dommerne.

Diskusjon – Departementets lovforslag

I en kronikk (Rosenqvist mfl., 2018c) forfattet av sentrale personer i fagfeltet anføres det at proposisjonen slik nå den er formulert vil føre til større usikkerhet og uklarhet om hvem som skal dømmes som utilregnelige eller ikke. Dette er stikk i strid med proposisjonens intensjon. De mener at utilregnelighetsbegrepet vil være definert for vagt, noe som kan føre til rettsulikheter. Proposisjonen mangler altså klare definisjoner av de begrepene den selv lanserer som nye utilregnelighetsbegreper, og forventer da at retten skal være i stand til å ta stilling til disse uten klar nok veiledning. Det er akkurat dette som kan påvirke rettsikkerheten og rettslikheten i negativ grad.

Kronikken kommenterer at departementets lovforslag har en viktig hensikt, nemlig det å skille tydeligere mellom de juridiske begrepene og de medisinske begrepene (Rosenqvist mfl., 2018c). Dette fordi det skal bli tydelig hva det er de sakkyndige skal utrede (det medisinske) og hva retten skal dømme (det juridiske). Slik proposisjonen er utformet vil derimot det motsatte kunne skje. Retten vil nemlig kunne komme i den uheldige posisjonen at den både vil få for dårlig veiledning fra proposisjonen og fra de oppnevnte sakkyndige (siden deres uttalelser skal innsnevres til kun å handle om det medisinske). Kronikkforfatterne (Rosenqvist mfl., 2018b) påpeker at proposisjonen går også langt i å si at retten ikke skal ha anledning til å diskutere utilregnelighetsbegrepene med de sakkyndige. Kronikkforfatterne uttrykker da skepsis til om de som skal ta en avgjørelse basert på de sakkyndiges uttalelser kommer til å forstå nyansene i det kliniske språket, herunder å forstå de helt essensielle forskjellene som skiller en utilregnelig fra en tilregnelig. Det stilles derfor spørsmål om dette kan være med å opplyse retten i stor nok grad til å kunne ta en informert avgjørelse.

Stigmatiseringsproblematikken drøftes også i kronikken, og da særlig slik at fjerning av begrepet «psykotisk» i lovteksten, ikke nødvendigvis betyr at «alvorlig sinnslidelse» vil føre til mindre stigmatisering for de som identifiserer seg med det begrepet (Rosenqvist mfl., 2018c). Proposisjonens forslag innebærer den samme stigmatiseringsproblematikken ved at den bare innfører ett nytt begrep. Hvorvidt en slik problematikk vil kunne «løses» ved å innføre et helt nytt begrep synes å være relativt usikkert.

I følge Rosenqvist (2018) så er det flere områder som departementet ønsker endring i med det nye lovforslaget. Relevant for denne oppgaven er områdene treffsikkerhet, samt det å redusere makten til de sakkyndige. Rosenqvist kommenter at dette lovforslaget er lite egnet til å nettopp få gjennom disse endringene. Hun mener at forslaget ikke er basert på en korrekt forståelse av den rettslige situasjonen i dag, og at forslagene i proposisjonen er for lite

konkretisert og heller ikke er konsekvensutredet i stor nok grad. Rosenqvist mener at hvis forslaget blir vedtatt slik det er nå, vil domstolene ikke ha tilstrekkelig veiledning med hensyn til hvem som skal ansees utilregnelige. Dette vil kunne føre til rettsulikhet. Lovforslaget slik det foreligger nå, vil kunne føre til et enda mer uklart utilregnelighetsbegrepet, noe som da er stikk i strid med det som var formålet med lovforslaget.

Jerkø (2018) mener i motsetning til Rosenqvist at presiseringen med «utilregnelig på grunn av alvorlig sinnslidelse» og en vurdering av «graden av svikt i virkelighetsforståelse og funksjonsevne» vil være nok til å veie opp for en noe mer vag lov, slik at rettslikheten og rettsikkerheten blir ivaretatt tilstrekkelig med det nye lovforslaget. Han mener at en tydeligere presisering i en lov om utilregnelighet ikke er oppnåelig da en slik vurdering baserer seg på moralske vurderinger om hvorvidt personens mentale helse unnskylder eventuelle gjerninger og fritar for skyld og ansvar. Han mener at vårt språk ikke vil være i stand til å kunne formulere et presist nok vilkår for utilregnelighet. Han påpeker også at søken etter presisjon kan gå for langt og dermed risikere at regelen ikke blir treffsikker nok. Dagens lov har ifølge Jerkø akkurat denne problematikken.

Når det gjelder overlappende begreper i straffeloven og psykisk helsevernloven kommenterer Rosenqvist (2018) at det vil være en risiko med departementets lovforslag at en smitteeffekt vil oppstå mellom de to lovene. Med andre ord vil en endring av tolkningen av begrepet i én av lovene kunne påvirke tolkningen av det identiske, men samtidig urelaterete, begrepet i den andre loven. Dette vil være veldig uheldig og kan påvirke negativt treffsikkerheten i begge lovene. Rosenqvist (2018) viser til at en løsning på dette kan være at de to gruppene av lidelser i de to lovene gjøres mer like, noe som i så fall må utredes, men da formålet med de to lovene er så forskjellige er det ikke gitt at de to gruppene bør ha samme rettslige definisjon.

Rosenqvist (2018) påpeker også at den påståtte uklarheten i utilregnelighetsbegrepet har fått «skylden» for at så mange saker henlegges av politiet når det er tvil om tilregneligheten til gjerningspersonen. Realiteten ligger mer sannsynlig et sted mellom økonomiske- og kapasitetsmessige faktorer.

Rosenqvist (2018) kritiserer også departementets ufullstendige utredning av hvilke konsekvenser det vil få når de sakkyndige kun skal uttale seg om det medisinske, mens det skal være opp til retten å sette dette i sammenheng med deres nye rettslige begreper. Da forarbeidene heller ikke inneholder noen særlig god begrepsavklaring rundt utilregnelighet, vil dette kunne føre til at rettslikheten settes i fare. Kvalitetssikringen av det en sakkyndig

eventuelt må svare på i retten av spørsmål fra dommerne, vil da være mye dårligere enn slik de skriftlige erklæringene blir kvalitetssikret av den rettsmedisinske kommisjon i dag.

Jerkø (2018) mener imidlertid at veiledningen de sakkyndige skal komme med i følge det nye lovforslaget ikke bør svekke kvaliteten på veiledningen overfor domstolen. Dette begrunner han med at de som er kritiske til departementets forslag overvurderer betydningen av formuleringen i den nye loven. Videre mener Jerkø at dommerens rolle ikke vil endre seg i vesentlig grad da det er såpass overlapp mellom lovforslaget og dagens lov. Dette tilrettelegger for bruk av tidligere forarbeider og rettspraksis som veiledning etter det nye lovforslaget. Jerkøs bemerkninger fremstår noe motsigende, da man ikke både kan få en lov som åpner for relativt store endringer i retning av mer omfattende dommerskjønn, mens han samtidig mener at den er såpass lik den gamle loven at man unngår rettsulikhet. Jerkø mener også at det nye lovforslaget vil være mer dynamisk enn slik dagens lov er formulert, og at dette kan føre til rettsutvikling i større grad enn i dag. Utilregnelighetsbegrepet kan da tolkes slik at man til enhver tid oppnår den beste forståelsen av begrepet.

Kleppen Sættem (2018) uttaler i en kronikk at årsaken til at de sakkyndige har så mye makt i domstolene ikke bare kommer av deres veiledning basert på sitt fagområde, men at de også tar aktivt stilling til om personen var «psykotisk» i rettslig forstand på gjerningstidspunktet, og som mandatet også ber de om å gjøre. Kleppen Sættem mener i likhet med Jerkø (2018) at slik lovforslaget nå er utformet, at de sakkyndige kun skal gi en klinisk beskrivelse av siktede, vil være tilstrekkelig for å overlate vurderingen av tilregnelighet til dommerne.

Kleppen Sættem (2018) mener at kritikken om at departementets lovforslag vil føre til rettsulikhet ikke er godt nok begrunnet. Han viser til at gjennom ankede saker til Høyesterett vil det utpensles en rettspraksis og norm for det nye lovforslaget. Han mener også at dette vil sikre likbehandling i større grad enn dagens lov gjør når de sakkyndige bedriver «dommermyndighet» i den enkelte sak.

Rosenqvist (2018) tilbakeviser kritikken om at de sakkyndige har for mye makt i retten med fordi at det ikke foreligger noe evidensgrunnlag for slike uttalelser. Det bør derfor gjøres en gjennomgang av tidligere dommer for å kunne si noe om dette. At de sakkyndiges uttalelser påvirker rettens bedømmelse er også noe «merkelig» å kritisere, idet en sakkyndig nettopp er oppnevnt for å opplyse retten på temaer den selv ikke besitter fagkunnskap om slik at retten kan ta en mest mulig opplyst beslutning. Det vil være helt naturlig at retten støtter seg på de sakkyndiges konklusjoner der det er helt klart at tiltalte er «psykotisk». At kritikken

av de sakkyndiges makt i rettsalen kommer etter 22. Juli-rettsaken er nesten paradoksalt. I denne saken oppsto nettopp den situasjonen at retten måtte foreta en vurdering av to rapporter med motsatte konklusjoner, og slik komme frem til en avgjørelse basert på det helhetlige bildet retten satt med. Denne saken illustrerer nettopp i hvor stor grad dommerne sitter med muligheten for egen vurdering av de sakkyndiges uttalelser. Det kan derfor stilles spørsmål hvorvidt en slik sak egner seg til å si noe om tilstanden til en slik lov og hvilken makt de sakkyndige innehar. Dette selvfølgelig en viktig diskusjon, og det viktig at retten ikke abdiserer i spørsmålet om utilregnelighet.

Gröning (2017) mener at departementets forslag ikke på en tilfredsstillende møter kravene om maktfordeling, likebehandling og vern mot vilkårlig maktbruk. Hun mener at begrepene som departementet foreslår åpner opp for et for stort dommerskjønn, ved at det er for lite veiledning fra lovgiver om hvem som skal dømmes som utilregnelige. Dette kan føre til usikkerhet med hensyn til hvem som skal kunne bedømmes som utilregnelige, og slik vil dette forslaget svikte når det gjelder forutberegnelighet og likebehandling.

Gröning (2017) påpeker også svakheten som ligger i at «alvorlig sinnslidelse» allerede er et begrep som blir benyttet i en rettslig sammenheng, uten at dette begrepet er helt overlappende med det begrepet departementet nå innfører. Departementet på sin side ser ikke dette som problematisk hvis «grensene for utilregnelighet trekkes opp i ordlyden for øvrig og i proposisjonen...» (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 67). Gröning mener at disse grensene ikke er trukket opp tydelig nok i proposisjonen. Hun påpeker som nevnt at departementet ser ut til å erstatte et begrep som har gitt grobunn til forvirring med et annet begrep som ser ut til å medføre de samme problemene. Gröning konkretiserer også bekymringene knyttet til stigmatisering. «Alvorlig sinnslidelse» er et begrep som har en kontekst i tvungent psykisk helsevern, og dette kan gi en uheldig overlapp mellom alvorlig psykisk lidelse og kriminell atferd.

Departementet ønsker å komme til livs stigmatiseringen av psykoselidelser ved å fjerne begrepet fra loven (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 12-13). Hvorvidt det nye begrepet kan oppleves stigmatiserende er ikke diskutert nærmere. «Alvorlig sinnslidelse» er i dag en kategori i psykisk helsevernloven og inkluderer tilstander som ikke skal innbefattes i begrepet når det brukes i straffeloven. Dermed vil stigmaet som eventuelt kommer til å knyttes til «alvorlig sinnslidelse» i straffeloven også kunne bli overført til den langt større gruppen personer som favnes av den samme betegnelsen i loven om psykisk helsevern. Dette betyr at en stor gruppe mennesker feilaktig kan bli oppfattet å være del av en

gruppe de kanskje ikke har noe særlig lyst til å bli knyttet til. Dette er tilsvarende problematikk som begrepet «psykotisk» har, og da anta at stigmatiseringsproblematikken forsvinner ved å benytte begrepet «alvorlig sinnslidelse», kan virke noe naivt. Departementet sier at en tydelig presisering av forskjellen mellom begrepet i psykisk helsevernloven og i straffeloven skal gjøre at det ikke skal være mulig å ha en overlappende forståelse av begrepene (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 67). Hvis en slik presisjon av forskjellene mellom begrepene ikke finner sted vil faren for misforståelser og sammenblanding mellom de to identiske begrepene dermed øke.

Et spørsmål som bør stilles i denne sammenhengen er om et utilregnelighetsbegrep alltid vil ha en utløpsdato? Vil det over tid uansett bli stigmatiserende og derfor må byttes ut? Det vil sannsynligvis ikke finnes ett bestemt begrep som over tid uansett ikke blir stigmatiserende. Skal lovgivningen da fortsette i en evig runddans hvor begrepene uansett etter en tid vil bli nødt til å bli erstattet igjen?

Videre påpekes det av Gröning (2017) at lovgiver har et ansvar for å unngå vilkårlig maktbruk ved at beskrivelsen i lovteksten og i forarbeidene tydelig angir hvilke kriterier som må til for at en person skal kunne bedømmes utilregnelig. Dette er det ikke lagt til rette for slik lovforslaget fremstår i dag. Gröning viser også at å bruken av begrepet «utilregnelig» i lovteksten er uheldig, idet dette er et veldig uklart vilkår. Dette vil igjen kunne få konsekvenser for de grunnleggende kravene om maktfordeling, likebehandling og vern mot vilkårlig maktbruk. Proposisjonen inkluderer ikke en avklaring/presisering av hva det vil si å være «utilregnelig». Dette er svært uheldig da dette skal være et vilkår hvorvidt en person går straffefri eller ikke. Hun påpeker videre at proposisjonen fortsatt vil ha en «medisinsk» forklaringsmodell for utilregnelighet ettersom utilregnelighet skal forstås som svikt i virkelighetsforståelse eller funksjonssvikt. Dermed blir begrepet «utilregnelig» i lovteksten overflødig.

Langbach (2018) påviser viktigheten av at domstolene har tydelige rammer å dømme etter, idet utilregnelighet er et veldig omdiskutert begrep. Det skjønsmessige begrepet i lovforslaget vil gi en større risiko for rettsulikhet og vilkårlighet. Han fremhever særlig at dette kan bli tilfellet da proposisjonen også er preget av stor vaghet, slik at den ikke i særlig grad vil egne seg som et forarbeide til loven. Dermed står domstolen uten noen god og tydelig veiledning med hensyn til hvordan en utilregnelighetsvurdering skal gjennomføres. Han er særlig kritisk til at proposisjonen ikke inneholder kommentarer eller revideringer fra det aktuelle fagmiljøet. Dette betyr at fagmiljøet ikke har fått mulighet til å uttale seg om

lovforslaget før proposisjonen ble utarbeidet, noe som igjen fører til at proposisjonen ikke inneholder viktige modifikasjoner og kritiske faglige innspill. Han er ganske kritisk til at lovproposisjonen som veiledningsverktøy ved at den kommer til å gi flere spørsmål enn svar, slik den egentlig er ment å gi. Derfor mener han at proposisjonen bør sendes ut på høring, slik at høringsinstansenes meninger får mulighet til å påvirke det som kommer til å stå i den endelige proposisjonen.

Om lovforslagets praktiske anvendelighet viser Langbach (2018) til at departementets forslag må utpensles gjennom rettspraksis, og at dette kommer til å ta lang tid, ved at sakene må gjennom rettssystemet. Dette vil i tillegg være en kostbar prosess og lite hensiktsmessig for rettsutviklingen.

Det er vanskelig å kunne si noe konkret om anvendeligheten knyttet til departementets lovforslag. Det kan også reises spørsmål om den praktiske anvendeligheten av to identiske begreper med forskjellig betydning i to ulike lover. Misforståelsen som i dag rår mellom forståelsen av begrepene «psykose» og «psykotisk» vil neppe bli løst av å benytte *samme* ordlyd i straffeloven og i loven om psykisk helsevern. Vil ikke dette kunne skape grobunn for mer forvirring enn dagens lovgivning?

Rosenqvist (2018) viser til at slik begrepet «psykotisk» er operasjonalisert i dag, så inkluderer det allerede såkalte likestilte tilstander, ved at begrepet «psykotisk» er et funksjonelt begrep hvor realitetsbristen er det avgjørende, ikke hvorvidt personen oppfyller kriteriene til en psykosed diagnose. Det kan se ut som tilregnelighetsutvalgets ønske om presisering i lovteksten ved å inkludere likestilte tilstander, ikke oppnår dette. Deres tillegg kan derfor sies å knytte «psykotisk» enda nærmere de medisinske uttrykkene, og tillegget blir da en form for «psykotisk uten en psykoselidelse». Dette er det uansett heller ikke noe krav om i dagens utilregnelighetsregler. Tilregnelighetsutvalgets forslag viderefører og kanskje styrker den forvirringen som allerede ligger rundt begrepet «psykotisk» og dets tilsynelatende medisinske tilhørighet.

Begge lovforslagene har et fokus på at funksjonssvikt bør tydeligere presiseres i loven og dets påvirkning for vurderingen av tilregnelighet. Dette kommer kanskje ikke tydelig nok frem i dagens lovtekst, og vil da være et fornuftig tillegg. Det samme er det faktum at begge ønsker at retten skal få en tydeligere rollen i avgjørelsen av tilregnelighetsspørsmålet. Det skal fremgå av mandatet at de sakkyndige ikke skal komme med en konklusjon, men at det blir opp til retten å komme til denne konklusjonen basert på det helhetlige bildet de besitter.

Om sakkyndighet i det nye lovforslaget

I et forsøk på å trekke tydelige grenser mellom domstol og sakkyndige har begge lovforslagene elementer av den samme forståelsen, nemlig at de sakkyndig kun skal uttale seg om det medisinske. I proposisjonen går til og med departementet så langt som å si at domstolen ikke skal ha adgang til å diskutere de strafferettslige begrepene med de sakkyndige. Hva kan dette føre til? I kronikk i Morgenbladet (Rosenqvist mfl., 2018a) påpeker kronikkforfatterne at dette kan føre til at domstolen må fatte beslutninger som etter deres mening ikke vil ha tilstrekkelig veiledning fra de sakkyndige eller fra lovproposisjonen.

Hvis de sakkyndige da kun benytter seg av egen fagterminologi og ikke knytter dette opp mot de rettslige termene, kan det få uheldige konsekvenser. Kronikkforfatterne belyser hvorfor dette kan bli problematisk når de sakkyndige benytter seg av begreper som paranoid, psykotisk eller psykopatisk for å beskrive en siktets tenkemåte. Dette er kliniske uttrykk som kan benyttes for å beskrive både de som blir dømt som utilregnelige og tilregnelige i dag. Kronikkforfatterne mener da at det trengs en grundigere utredning av hvordan de sakkyndige skal kunne opplyse retten på en tilfredsstillende måte uten å benytte seg av den rettslige terminologien (Rosenqvist mfl., 2018a).

Uten en slik utredning kan det være naturlig å tenke at domstolen vil utspørre de sakkyndige i større grad enn de gjør i dag for å oppnå tilfredsstillende veiledning fra de sakkyndige (Rosenqvist mfl., 2018a). I dag blir den skriftlige rapporten de sakkyndige avgir til retten kontrollert av Den rettsmedisinske kommisjon. En utspørring i retten vil ikke innebære den samme kvalitetssikring. I tillegg vil en slik utspørring kunne preges av kommunikasjonsegenskapene til den enkelte sakkyndige. Dette kan ses på som en særdeles stor utfordring ettersom det krever at sakkyndige skal kunne uttale seg presist om krevende fagspørsmål i tillegg til å formulere seg på en forståelig måte til retten. I en rapport kan de sakkyndige fremme sine vurderinger og konklusjoner på en velkonstruert måte, mens i en utspørring vil dette bli mye mer krevende. Dette vil være et steg tilbake i det arbeidet som allerede er nedlagt i å forbedre kvalitetssikringen av arbeidet til de sakkyndige (Rosenqvist mfl., 2018a).

Hva er det de sakkyndige skal uttale seg om dersom lovteksten til proposisjonen blir vedtatt slik den er utformet i dag? Hvordan skal de sakkyndige faglig vurdere den tilstanden som loven angir for utilregnelighet skal foreligge? Hva blir relevant å utrede når lovteksten er «utilregnelig på grunn av alvorlig sinnslidelse»? Det vil være lite hensiktsmessig for hele rettssystemet hvis de sakkyndige bruker mye tid på å vurdere og uttale seg om tilstander som

er likegyldige for vurderingen av utilregnelighet, eller at vurderingene fører til usikkerhet og uklarhet for dommerne. Slik lovteksten er beskrevet i proposisjonen i dag, kan denne vagheten nettopp føre til dette. Dette vil sette svært høye krav til pedagogisk god fremstilling i vurderingene, slik at dommerne kan foreta egne vurderinger basert på dette.

Gröning (2017) angir som nevnt at proposisjonen egentlig sier at utilregnelighet skal forstås som svikt i funksjon og virkelighetsforståelsen. Dette er egentlig den samme forståelsesmodellen som benyttes i dag, men som nå skal pakkes inn i vagere begreper. I tillegg skal de sakkyndiges mulighet til å uttale seg om hvorvidt observandens mentale tilstand har påvirket eventuell funksjonssvikt og virkelighetsforståelse på gjerningstidspunktet fjernes. Svikt i funksjon og virkelighetsforståelse er noe det må antas at de sakkyndige fortsatt vil ha mulighet til å uttale seg om i sine rapporter og i sine uttalelser til retten. Dersom de ikke skal kunne konkludere om funksjonssvikten og brist i virkelighetsforståelsen tilfredsstillende utregnelighetskriteriet (at personen er utilregnelig på grunn av sin alvorlige sinnslidelse), samtidig som lovens forarbeider sviker i å gi klare nok retningslinjer for «hvor mye svikt» som skal til for at en person skal vurderes som utilregnelig, vil både de sakkyndige og dommerne stå uten klare nok retningslinjer for denne vurderingen. Dette vil kunne føre til alvorlig brist i rettssikkerheten i Norge.

Det kan også hende at blir mindre attraktivt å arbeide som sakkyndige etter en slik endring. Hvis de sakkyndiges rapport skal tolkes av dommerne for utforming av deres konklusjon, kan dette oppleves som at noe av autonomien man har som sakkyndig forsvinner. At en sakkyndigrapport blir feiltolket eller misforstått kan føre til en form for maktesløshet, og videre føre til at arbeidet blir ansett som mindre attraktivt. Det er allerede bekymringer for rekrutteringen av nye sakkyndige, og det vil være svært uheldig hvis det blir enda færre som søker seg til dette feltet, som har behov for kompetente sakkyndige (Helse- og omsorgsdepartementet, 2013, s. 6). Rettssikkerheten beror på faglig ekspertise, og det kan oppstå mangel på kompetente sakkyndige dersom spesialister unngår denne type oppdrag. Dette kan få klart uheldige konsekvenser ved at man i så tilfelle må kunne vente i lang tid før sakkyndige er tilgjengelige. Det vil også være uheldig for kvaliteten av sakkyndighetsvurderingen hvis det tar lang tid før de sakkyndige får gjort sitt arbeid.

Slik det er i dag vil begrepet «psykotisk» ha en overlapp med forståelsen av de medisinske psykosetilstandene. Dette betyr at de sakkyndige kan utrede disse ved bruk av standardiserte (og evidensbaserte) verktøy samt kliniske samtale som anamnese samt observasjoner gjort gjennom samtale med observanden, komparentopplysninger og

vitneobservasjoner. Dette vil kunne gi de sakkyndige relative klare holdepunkter om en psykosetilstand foreligger. Dersom det i tillegg kan sies noe om styrkegraden av denne psykosen, herunder hvordan dette påvirker personens fungering og forståelse av virkeligheten, jf. realitetsbrist, vil dette være til veiledning og hjelp når domstolen skal foreta en vurdering av hvorvidt personen var «psykotisk» på gjerningstidspunktet. Ved en endring av disse begrepene til «utilregnelig på grunn av alvorlig sinnslidelse», vil «oversettelsen» fra de sakkyndiges vurderinger ikke være like enkel og kanskje heller ikke til like stor hjelp for retten. Hva skal psykose ha å si for utilregnelighet? Hva er en «alvorlig sinnslidelse» og hva er ikke en «alvorlig sinnslidelse»? Når det i tillegg er et krav at en person skal være utilregnelig *på grunn av* «alvorlig sinnslidelse», vil tolkningen av dette spørsmålet kunne bli mye mer kompleks enn det strengt tatt behøver å være. Samtidig legger det opp til en svært skjønnsmessig vurdering av noe som allerede til en viss grad har vært gjenstand for skjønnsmessig vurdering. Når begrepene i tillegg ikke er godt nok operasjonalisert i lovens forarbeider, kan dette føre til et høyt spill i forhold til rettslikheten.

Som nevnt tidligere i oppgaven finnes det både retningslinjer for hva en sakkyndig skal gjøre når han utreder for tilregnelighet, og hva som er nasjonale retningslinjer for utredning av personer med psykoselidelser. I det store og det hele vil nok denne delen forbli den samme uavhengig av hva det står i loven. Dette er det medisinskfaglige som den sakkyndige kan tilby, ved en rapport som sammenfatter funnene. En slik utredning vil være kompleks og til dels basert på klinisk skjønn, kan det stilles spørsmål om det er til det beste at den sakkyndige ikke konkluderer om sine funn, men heller overlater dette til retten. Begge lovforslagene tydeliggjør fokuset på realitetsbrist og funksjonsnivå, men ingen gir klare nok indikasjoner på hvor realitetsbristen og funksjonsnivået må ligge for at en person skal bli kjent utilregnelig. Når begrepet «psykotisk» allerede er operasjonalisert slik at det inkluderer realitetsbrist og funksjonsevne, synes det som disse lovforslagene ikke tilfører noe nytt med nøyere presisjon. Heller det motsatte ved at man strengt tatt ønsker å inkludere det som allerede er i loven i dag, men at dette blir pakket inn i nye begreper og retningslinjer, som er vagere og mer utydelige. Det er vanskelig å se på hvilken måte dette skal medføre en bedring av gjeldende lov. Med departementets lovforslag vil det på en måte være slik at alle er i samme båt, sakkyndige og retten, og hvor ingen helt vet hvor grensene for utilregnelighet ligger. Dette vil kunne føre til større vilkårlighet. Det er ikke slik at det er de sakkyndige som skal trekke de grensene - dette er rettens oppgave. Men de må gjøre det med hjelp av tydelige

retningslinjer fra lovens forarbeider. Og slik lovens forarbeider er i dag, er ikke disse retningslinjene gode nok.

Hva skal den sakkyndige vurdere nå?

Hvis departementets lovforslag blir det endelige, vil det bli lagt føringer for sakkyndigarbeidet til psykologer og psykiatere. De skal ikke lenger uttale seg om de rettslige termene, men forholde seg kun til det medisinske. Dette betyr at de sakkyndige ikke lenger skal konkludere med hensyn til om observanden er utilregnelig på grunn av «alvorlig sinnslidelse». Ifølge kronikken i Morgenbladet (Rosenqvist et al., 2018a) kan dette bety at de sakkyndige skal utrede observandens mentale helsetilstand og avgi en rapport om denne til retten uten å «oversette» hva dette vil si for tilregneligheten til personen. Basert på de sakkyndiges uttalelser om observandens mentale helsetilstand skal retten på selvstendig grunnlag vurdere om observanden er tilregnelig eller ikke. I en ideell verden kan dette fremstå som et godt forslag. Kronikkforfatterne påpeker at det kan være fallgruver ved forslaget (Rosenqvist mfl., 2018a). Ved en vurdering av observandens mentale helsetilstand vil det foretas en helhetlig vurdering, og at det skal redegjøres for svært mange aspekter. Når dommerne skal lese den medisinskfaglige rapporten kan det være lett å misforstå eller overse viktige aspekter ved rapporten. Siden lovforslaget allerede består av vage begreper (utilregnelig og «alvorlig sinnslidelse»), vil dette i ytterste konsekvens bety at domstolen står uten god nok veiledning når det kommer til tilregnelighetsspørsmålet.

Hvordan skal de sakkyndige opplyse retten på en adekvat måte med de nye rammene departementet nå gir anvisning på? Dersom sakkyndige kun skal forholde seg til «sitt fagfelt» slik det blir sagt i proposisjonen (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 83), kan man stole på at dommerne vil forstå alle nyansene som ligger i ulike psykiatriske begreper? Vil domstolen kunne fatte en informert avgjørelse basert på et språk de ikke behersker, og som krever lang utdanning og erfaring for å tilegne seg? Kronikkforfatterne i Morgenbladet uttaler det slik:

Hvordan skal disse dommerne kunne forstå tankegangen til en siktet som kan bli beskrevet av de sakkyndige som paranoid, psykotisk eller psykopatisk?

Dette er kliniske uttrykk som kan betegne både de som i dag finnes tilregnelige og de som finnes utilregnelige. (Rosenqvist et al., 2018a)

Det blir altså problematisert hvordan sakkyndige skal opplyse retten på en adekvat måte slik at det kan fattes en informert avgjørelse. Kanskje svaret ligger i departementets forslag til endring av mandatet til de sakkyndige?

Mandat

I proposisjonen ønsker departementet å endre utformingen av mandatet til de sakkyndige (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 191). Dette fordi de mener at slike endringer kan øke kvaliteten på sakkyndighetsarbeid. Mandatet blir påpekt at er et viktig ledd i og en forutsetning for at en sakkyndigrapport skal kunne gi den nødvendige opplysningen retten trenger om tilregnelighet i en sak. Mandatet skal også angi hva utredningen skal ta høyde for. En av de viktigste endringene i mandatet er at de sakkyndige ikke skal konkludere når det kommer til utilregnelighet, men lar det være opp til retten å vurdere dette. Mandatet skal tydeliggjøre at den sakkyndige rapporten skal være et medisinskfaglig dokument. Departementet skriver videre at mandatet skal angi om det bør foretas en risikovurdering hvis saken krever det. De sakkyndige skal også ta stilling til hvilken særreaksjon som de anser å være aktuell i saken de vurderer (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 191). Dette kommer som en konsekvens av at departementet legger opp til at det skal være rettens vurderinger og skjønn som skal avgjøre hvilken særreaksjon som antas å være best i den enkelte sak. De sakkyndiges vurdering skal være basert på at de sakkyndige antar at observanden er utilregnelig og at de særskilte vilkårene for særreaksjon er tilfredsstillt.

Dette viser muligens en diskrepans mellom departementets ønske om at den sakkyndige rapporten kun skal være et medisinsk dokument hvor de sakkyndige ikke tar stilling til utilregnelighetsspørsmålet, men at det samtidig forventes at de skal ta stilling til hvilken særreaksjon som det antas at det bør konkluderes med i den enkelte sak. I hvilken grad legger departementet opp til at de sakkyndige nå også skal komme med en kanskje nærmest avgjørende konklusjon som retten i stor grad kanskje vil etterfølge? Dette kan bety at den «makten» konklusjonen om utilregnelighet i en sakkyndighetsrapport har i dag blir opprettholdt. Blir ikke dette noe vaklende og lite konsekvent fra departementet, når de innskrenker uttalelser om det rettslige i den ene delen av rapporten, men legger opp til mer omfattende uttalelser om det rettslige i den andre delen? Hvordan skal slike tiltak skille skarpere mellom juss og medisin? Hvordan skal slike tiltak føre til at vurderingene fra de sakkyndige får mindre makt i rettsalen? Senere i proposisjonen står det dette: «Det skal presiseres at de sakkyndige ikke skal besvare eller vurdere rettslige spørsmål, da erklæringen skal være et medisinskfaglig dokument» (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 191). Vurderingen av særreaksjon må vel sies å være et rettslig spørsmål.

Departementet mener at det er viktig at de sakkyndiges uttalelser og vurderinger ikke bare begrenser seg til å omhandle diagnoser fra ICD-10 (Justis- og beredskapsdepartementet,

2017, s. 192). I mandatet blir de sakkyndige bedt om å vurdere og evaluere observandens funksjon og helse. Dette vil da innebære en utredning av observandens oppfattelse av virkeligheten, og hans funksjon på gjerningstidspunktet. Departementet mener at ved å fjerne begrepet “psykotisk” i lovteksten vil det være enklere for de sakkyndige å unngå å tre inn på det som er jussens område. Ved å forholde seg til sin fagterminologi, samt å bruke en klinisk og beskrivende stil om personens funksjon og virkelighetsforståelse skal dommerne klare å fatte en konklusjon når det kommer til utilregnelighet, uten at det foreligger en egen konklusjon fra de sakkyndige.

Gir dette ett tydeligere bildet av hvordan de sakkyndige skal opplyse retten på en adekvat måte slik at retten kan fatte en informert beslutning? Det som kommer tydelig frem er fokuset på funksjon og realitetsbrist, samt fokuset på at rapporten skal være et medisinskfaglig dokument. Det som forkludrer dette er at departementet fortsatt ønsker at de sakkyndige skal gå utover diagnosevurderinger, men også gjøre en vurdering av realitetsbrist og funksjon ved at det skal tas stilling til hvilken type særreaksjon de vurderer som mest egnet. Disse to elementene er viktige.

For det første så er det ikke feil å be om at de sakkyndige går utover diagnosevurderinger, men også be de om å gjøre en vurdering av styrken på realitetsbristen og funksjonsnedsettelsen. Dette er noe de sakkyndige kan gjøre. Men hvis hverken lovteksten eller forarbeidene inneholder noen indikasjoner på hvor «grensen» for tilregnelig eller utilregnelig går, kan det faktum at denne vurderingen blir borte fra de sakkyndiges rapport føre til vilkårlighet og svekkelse av rettslikheten.

Det andre som virker noe motisgende, er det at de sakkyndige ikke skal komme med en konklusjon om tilregnelighet, men skal samtidig bli bedt om å foreta en vurdering og konklusjon av hvilken særreaksjon som er best egnet i saken. Dette virker svært motstridende ved at man på den ene siden ønsker at rapporten kun skal være et medisinskfaglig dokument, men man på den annen side blir bedt om å ta stilling til noe som er rettens anliggende.

Avsluttende diskusjon

Problemstillingene i denne oppgaven var som følger: Begrepet «psykotisk» i norsk lov; utfordringer med dagens system og de to lovforslagene. Hvilke konsekvenser kan disse endringene føre med seg? Hvilke endringer vil det kunne få for sakkyndighetsvirksomhet? Og hvilke betydninger kan det få for forståelsen og bedømmelsen av de utilregnelige?

Jeg har forsøkt å skissere det som bli påpekt som svakheter ved dagens lov, samt beskrevet og drøftet de to nye lovforslagene og hvilke konsekvenser disse endringene kan føre

med seg. Jeg har også viet en del plass til å beskrive hvilke konsekvenser dette kan få for sakkyndighetsvirksomheten. Det jeg kanskje ikke har beskrevet i samme grad er hvilken betydning dette kan få for forståelsen og bedømmelsen av utilregnelighet. Grunnen til dette, er at det er svært vanskelig å si noe om hvis departementets lovforslag blir vedtatt. Slik det foreligger i dag så preges det av såpass stor vilkårlighet, at det vil være vanskelig å si hvem som kommer til å bli vurdert som utilregnelig eller ikke. Departementets formål med å skape en mer treffsikker lov, kan ikke sies å helt bli oppfylt med forslaget til lovtekst.

Som det også ble nevnt innledningsvis, bør det stilles spørsmål om hvor stor påvirkning *en svært atypisk* sak skal ha for lovgivningen. Er det slik at de påståtte svakhetene som 22. Juli-rettsaken avdekket vil ha noen særlig relevans i andre saker? Er det da noen særlig grunn til å endre den gjeldende lovgivningen, hvis det egentlig ikke sees på som problematisk slik det fungerer i dag? De mest kompliserte sakene vil sikkert være utfordrende uansett hva slags system og ordlyd som blir benyttet. Har det oppstått en form for moralsk panikk hvor endringen blir foreslått mer fordi «tidsånden» krever det, enn at endringen er basert på og utviklet av fremskritt i vitenskap og fagkunnskap?

Av de øvrige utilregnelighetstilstandene; høygradig psykisk utviklingshemming og sterk bevissthetsforstyrrelse har departementet ikke gått inn for å endre betegnelsene på disse, bortsett fra en liten endring av IQ-grensen. Departementet har heller ikke uttalt seg om hvordan de sakkyndige nå skal forholde seg til disse kategoriene (Rosenqvist mfl., 2018c). Hva forventes at de sakkyndige skal utrede i forhold til disse tilstandene nå? Oppsummert kan det virke som Langbach (2018) sin kommentar om at lovproposisjonen som veiledningsverktøy slik den er i utformet i dag kommer til å gi flere spørsmål enn svar, også er ganske betegnende for de oppfatninger de som jobber som sakkyndige har om lovforslaget.

Videre forskning

Når det gjelder relevant forskning som bør belyses for å forstå denne problemstillingen ytterligere kan flere ting nevnes. Et viktig forskningstema, som strengt tatt burde vært utforsket før man gjennomførte de to utredningene, er å sjekke om de sakkyndige faktisk har for mye makt i norske domstoler. Dette fremstår som en antagelse som nærmest er blitt en sannhet bare fordi den er blitt gjentatt ofte nok. Hvorvidt dette faktisk stemmer er vanskelig å si noe om når det ikke foreligger forskning eller objektive funn som kan støtte opp under dette (Rosenqvist mfl., 2018a).

Det som ble tydelig i arbeidet med denne oppgaven er at det virker som det hersker en del misforståelser eller feiloppfatninger av hva begrepet «psykotisk» innebærer. Hvorfor kan

det se ut som tilregnelighetsutvalget og departementet har tatt feil av begrepet «psykotisk» i sine utredninger? Tilregnelighetsutvalget og departementet og har som nevnt utarbeidet et forslag hvor de begge foreslår å endre rettstilstanden til slik den egentlig allerede er.

Tilregnelighetsutvalget og departementet og kritiserer også begrepet «psykotisk» for å ikke inkludere likestilte tilstander når det egentlig allerede gjør det. Gitt at disse feiloppfatningene er grunnlag for utredningene, kan dette ha betydning for konklusjonene i utredningene.

Dermed kan denne oppgaven gi et viktig perspektiv på hvilke nye vurderinger bør foretas basert på riktige oppfatninger av dagens rettstilstand. Det er bare slik vi kan ende opp med konklusjoner som kan føre til endringer som vil være til det beste for samfunnet og den norske rettstaten.

Avsluttende bemerkning

Forståelsen av utilregnelighet har utviklet seg fra å være en straff fra guder til vurderinger av medisinsk faglig karakter. Vi står kanskje ved et veiskille, men ny lovgivning må ikke føre til større uklarhet og vilkårlighet. Det er et spørsmål om man har mestret den oppgaven.

Referanseliste

- Den rettsmedisinske kommisjon. (2018). *Årsrapport 2018*. Hentet fra <http://img4.custompublish.com/getfile.php/4431819.2254.azssp7m7qpbjln/Årsrapport+2018++end.pdf?return=www.sivilrett.no>
- Den rettsmedisinske kommisjon - psykiatrisk gruppe. (2002). *Retningslinjer for rettspsykiatriske undersøkelser av siktede, tiltalte og domfelte i straffesaker*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/retningslinjer-for-rettspsykiatriske-und/id107765/>
- Elden, J. C. (2017a). allmennprevensjon. Hentet fra Store norske leksikon website: <https://snl.no/allmennprevensjon>
- Elden, J. C. (2017b). individualprevensjon. Hentet fra Store norske leksikon website: <https://snl.no/individualprevensjon>
- Gran, B. (2015a). Galskap og straff i fortid, nåtid og fremtid. I P. Grøndahl & U. Stridbeck (Red.), *Rettspsykiatriske beretninger* (s. 349–363). Gyldendal akademisk.
- Gran, B. (2015b). *Hundre år med hodebry - Utilregnelighetens historie* (1. utg.). New York: Cappelen Damm.
- Gröning, L. (2014). Tilregnelighet og utilregnelighet: Begreper og regler. *NOU 2014: 10 Skyldevne, sakkyndighet og samfunnsvern, Vedlegg 1*, 404–428.
- Gröning, L. (2015). Ja, lovbrytere bør ha fri vilje! *Arr - idehistorisk tidsskrift*, 4. Hentet fra <http://www.arrveg.no/artikkel/ja-lovbrytere-br-ha-fri-vilje>
- Gröning, L. (2017). Hvordan skal vi avgjøre om alvorlig sinnslidelse innebærer utilregnelighet? Refleksjoner om lovforslaget i Prop. 154 L (2016-2017). *Bergen Journal of Criminal Law & Criminal Justice*, 5(1), 77. <https://doi.org/10.15845/bjclcj.v5i1.1384>
- Gröning, L., Husabø, E. J., & Jacobsen, J. (2016). *Frihet, forbrytelse og straff* (1. utg.). Bergen: Fagbokforlaget.
- Helse-og omsorgsdepartementet. (2013). *Rettspsykiatri - organisering, forskning og utdanning*. Hentet fra http://sifer.no/files/2013_0822_-_HOD_-_Rettspsykiatri_organisering_forskning_utdanning.pdf
- Helsedirektoratet. (2013). *Nasjonal faglig retningslinje for utredning, behandling og oppfølging av personer med psykoselidelser*. Hentet fra <https://helsedirektoratet.no/retningslinjer/nasjonal-faglig-retningslinje-for-utredning-behandling-og-oppfolging-av-personer-med-psykoselidelser>
- Helsedirektoratet. (2018). *ICD-10: Den internasjonale statistiske klassifikasjonen av*

- sykdommer og beslektede helseproblemer*. Hentet fra <https://finnkode.helsedirektoratet.no>
- Hennum, R. (2008). Tilregnelighet. *Materialisten*, 6.
- Ibsen, H. (1867). *Peer Gynt*. Gyldendal.
- Jerkø, M. (2018). Utilregnelighet og faglig forstand. *Morgenbladet*. Hentet fra <https://morgenbladet.no/ideer/2018/01/utilregnelighet-og-faglig-forstand>
- Justis- og beredskapsdepartementet. (2017a). Domstolkommisjonen. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dep/jd/org/styre-rad-og-utval/tidsbegrensede-styrer-rad-og-utvalg/domstolkommisjonen/id2565732/>
- Justis- og beredskapsdepartementet. (2017b). *Endringer i straffeloven og straffeprosess loven mv. (skyldevne, samfunnsvern og sakkyndighet)*. (Prop. 154 L (2016-2017)). Hentet fra <https://www.regjeringen.no/>
- Justis- og politidepartementet. (1994). *Om lov om endringer i straffeloven m v (strafferettslige utilregnelighetsregeler og særreaksjoner)*. (Ot prp nr 87 (1993-1994)). Hentet fra <https://www.stortinget.no>
- Justis- og politidepartementet. (2004). *Om lov om straff (straffeloven)*. (Ot.prp. nr. 90 (2003-2004)). Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/otprp-nr-90-2003-2004-/id179300/sec3#>
- Kay, S. R., Fiszbein, A., & Opler, L. A. (1987). The Positive and Negative Syndrome Scale (PANSS) for Schizophrenia. *Schizophrenia Bulletin*, 13(2), 261–276. <https://doi.org/10.1093/schbul/13.2.261>
- Keiserud, E. (2012). Advokatforeningens årstale. Hentet fra advokatforeningen.no website: https://www.advokatforeningen.no/PageFiles/2245/Advokatforeningens_arstale_2012.pdf
- Kjelby, G. J. (2014). En rettspolitisk vurdering av straffansvaret for alvorlig sinnslidende i norsk rett. *Tidsskrift for strafferett*, 14(3), 263–282.
- Langbach, T. (2018). Den vanskelige utilregneligheten. *Morgenbladet*. Hentet fra <https://morgenbladet.no/ideer/2018/02/den-vanskelige-utilregneligheten>
- Lecrubier, Y., Sheehan, D., Weiller, E., Amorim, P., Bonora, I., Harnett Sheehan, K., ... Dunbar, G. (1997). The Mini International Neuropsychiatric Interview (MINI). A short diagnostic structured interview: reliability and validity according to the CIDI. *European Psychiatry*, 12(5), 224–231. [https://doi.org/10.1016/S0924-9338\(97\)83296-8](https://doi.org/10.1016/S0924-9338(97)83296-8)
- Leer-Salvesen, P. (2013a). Skyld og utilregnelighet. Makt og avmakt i retten. I P. Leer-Salvensen & T. Mesel (Red.), *Makt og avmakt. Etske perspektiver på feltet psykisk helse*

- (1. utg, s. 206–221). Portal Akademisk.
- Leer-Salvesen, P. (2013b). Skyld og utilregnelighet. I E. H. Jahr, R. T. Nossun, & L. Storesletten (Red.), *Agder vitenskapsakademi - Årbok 2013* (s. 51–59). Hentet fra https://pubadmin2.ostfold.net/data/downloads/2537/_rbok_ava_2013_nettside.pdf#page=47
- NOU 1990: 5. (1990). *Strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner. Straffelovkommisjonens delutredning IV*. 133. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/>
- NOU 2001: 12. (2001). *Rettsmedisinsk sakkyndighet i straffesaker*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/>
- NOU 2014: 10. (2014). *Skyldevne, sakkyndighet og samfunnsvern*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/>
- Overall, J. E., & Gorham, D. R. (1998). The Brief Psychiatric Rating Scale (BPRS): Recent developments in ascertainment and scaling. *Psychopharmacology Bulletin*, 24(1), 97–99. Hentet fra <https://psycnet.apa.org/record/2012-26630-001>
- Psykisk helsevernloven. (1999). *Lov om etablering og gjennomføring av psykisk helsevern (LOV-1999-07-02-62)*. Hentet fra <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1999-07-02-62>
- Rasmussen, K. (2008). Psykologens plass i rettspsykiatriske vurderinger. *Tidsskrift for Norsk psykologforening*, 45(9), 1180–1184. Hentet fra http://www.psykologtidsskriftet.no/index.php?seks_id=60382&a=2
- Rosenqvist, R. (2008). Innspill fra den rettsmedisinske kommisjon til utredningsgruppen. I Ø. Mæland, E. Revis, & S. Weiseth (Red.), *Etterkontroll av reglene om strafferettslig utilregnelighet, strafferettslige særreaksjoner og forvaring*. Justis- og politidepartementet.
- Rosenqvist, R. (2012). Straffeloven moden for revisjon? *Tidsskrift for Norsk psykologforening*, 49(3), 300–301. Hentet fra http://www.psykologtidsskriftet.no/index.php?seks_id=217821&a=4
- Rosenqvist, R. (2018). Ytring. *Tidsskrift for strafferett*, 18(01), 3–7. <https://doi.org/10.18261/issn.0809-9537-2018-01-01>
- Rosenqvist, R., Melle, K. H., Narud, K., Restan, A., Rasmussen, K., Grønning, L., ... Langbach, T. (2018a). De sakkyndiges rolle i straffesaker. *Morgenbladet*. Hentet fra <https://morgenbladet.no/ideer/2018/01/de-sakkyndiges-rolle-i-straffesaker>
- Rosenqvist, R., Melle, K. H., Narud, K., Restan, A., Rasmussen, K., Grønning, L., ... Langbach, T. (2018b). Helsehjelp som straffereaksjon. *Morgenbladet*. Hentet fra

- <https://morgenbladet.no/ideer/2018/01/helsehjelp-som-straffereaksjon>
- Rosenqvist, R., Melle, K. H., Narud, K., Restan, A., Rasmussen, K., Grønning, L., ...
Langbach, T. (2018c). Utilregnelighet til besvær – igjen. *Morgenbladet*. Hentet fra
<https://morgenbladet.no/ideer/2018/utilregnelighet-til-besvaer-igjen>
- Rosenqvist, R., & Rasmussen, K. (2004). *Rettspsykiatri i praksis*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sættem, T. K. (2018). Ansvar for rettsanvendelsen må være hos domstolen, ikke de sakkyndige. *Morgenbladet*. Hentet fra <https://morgenbladet.no/ideer/2018/02/ansvaret-rettsanvendelsen-ma-vaere-hos-domstolen-ikke-de-sakkyndige>
- Skålevåg, S. A. (2017). *Utilregnelighet*. Oslo: Pax forlag.
- Skeie, C. A., & Rasmussen, K. (2015). Vurdering av årsakssammenheng mellom sykdom og kriminell handling hos utilregnelige. *Tidsskrift for den Norske Lægeforening*.
<https://doi.org/10.4045/tidsskr.13.0904>
- Smith, G. . (1993). Structured Inventory of Malingered Symptomatology (SIMS). I *Psychological Assessment Resources*. Florida.
- Spitzer, R. L., Williams, J. B. W., Gibbon, M., & First, M. B. (1992). The Structured Clinical Interview for DSM-III-R (SCID). *Archives of General Psychiatry*, 49(8), 624.
<https://doi.org/10.1001/archpsyc.1992.01820080032005>
- Straffeloven. (2005). *Lov om straff (LOV-2005-05-20-28)*. Hentet fra
<https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-05-20-28>
- Straffeprosessloven. (1981). *Lov om rettergangsmåten i straffesaker (LOV-1981-05-22-25)*.
Hentet fra <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1981-05-22-25/>
- Syse, A. (2006). Strafferettslig (u)tilregnelighet – juridiske, moralske og faglige dilemmaer. *Tidsskrift for strafferett*, 6(03), 141–175. Hentet fra
https://www.idunn.no/tidsskrift_for_strafferett/2006/03/strafferettslig_utilregnelighet_juridiske_moralske_og_
- Vaskinn, A. (2015). Psykose. I P. Grøndahl & U. Stridbeck (Red.), *Rettspsykiatriske beretninger* (1. utg., s. 92–107). Oslo: Gyldendal akademisk.

